

نقش فرهنگی زنان ایرانی در عرصه دفاع مقدس از منظر آثار عکاسان مبتنی بر قدرت نرم

رزیتا سپهرنیا، سید احمد حسینی سیر^۲

چکیده:

هدف این مقاله شناسایی نقش فرهنگی زنان در آثار عکاسی جنگ در حوزه قدرت نرم است. روش تحقیق بصورت کیفی و تحلیل مضمون انجام شده است. جامعه آماری عکاسان و خبرنگاران حوزه جنگ و ۹۰۷ عکس زنان در جنگ با موضوع فرهنگی بوده که بصورت کاملاً هدفمند و غیر احتمالی انتخاب شدند. ابزار گردآوری اطلاعات بصورت مصاحبه اکتشافی و نیمه ساختار یافته انجام شده است. تجزیه و تحلیل داده‌های استخراجی بر اساس تعیین فراوانی در آثار عکاسی و تفکیک نقش فرهنگی زنان و از طریق کدگذاری مفاهیم پایه، مفاهیم سازمان‌دهنده، مفاهیم فراگیر انجام شد. (یافته‌های تحقیق از بعد عملیاتی و اجرایی در چهار مؤلفه: بازنمودهای فرهنگی - تجلی بخشی مشارکت‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی - نقش انگیزشی و اثر گذار در تعاملات اجتماعی - نقش توان افزایی در تولید سبک زندگی طبقه‌بندی شد. نتایج مؤید آن است که نقش فرهنگی زنان (عاطفی - انگیزشی) در بدرقه رزمندگان، سوگواری و تشییع شهدا، حضور در مزار شهدا و زندگی در مناطق جنگی بترتیب جزء بالاترین سوژه‌های عکاسان در حین جنگ و استقبال از آزادگان و رزمندگان، حضور در مزار شهدا و سرپرستی خانواده شهدا و اسراء از شاخص‌های اثرگذار پس از جنگ محسوب می‌شوند. تقویت نقش فرهنگی زنان از طریق هنرهای تصویری و دیداری باید جزء ضروریات سیاست گذاری‌های فرهنگی قرار گیرد. زیرا این تصاویر، می‌توانند بعنوان ابزاری مؤثر در تقویت قدرت نرم کشور در مواجهه با سیاست‌های نظام سلطه و بروز امنیت ملی، اثرگذار عمل نمایند.

کلیدواژه‌ها: نقش زنان، دفاع مقدس، آثار عکاسی، قدرت نرم

۱. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، گروه علوم اجتماعی، رودهن، ایران.

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران

آنچه که از «امر واقع» مانا می‌شود، آن بخشی است که وارد متن شده است. هنگامی که امری واقع شود، در آخرین لحظه وقوعش، به پایان خویش رسیده است. به نظر می‌رسد اشراف و آگاهی به تمام ابعاد وجودی یک رویداد یا هر ممکن الوجودی امری دست نیافتنی است. هریک از شاهدان واقعه و رویداد، می‌توانند بخشی از واقعیت را درک کنند و در مرتبه نقل، آنچه را که بازگو می‌کنند همه آن چیزی نیست که درک کرده‌اند. مفهومی را که تابعین (شنوندگان نقل) از نقل رویداد در می‌یابند گونه‌ای دیگر و متفاوت از درک شاهدان اول خواهد بود. حال اگر تابعین مدرکات خود را بر شاهدین عرضه کنند مفهوم یافته شده نزد اینان هم با درک شاهدین و هم با اصل واقعه و رویداد تفاوت خواهد داشت. کمی به عقب برگردیم، اگر نقل‌های شاهدان را با هم مقایسه کنیم به تفاوت‌هایی در دریافت مفاهیم اولیه از اصل واقعه پی‌می‌بریم و هنگامی که این تفاوت‌ها به تابعین منتقل و سپس تفاوت‌های ادراکی ایشان با هم جمع شود نتیجه‌ای جزء نامی واحد و مدرکاتی متکثر از رویداد نخواهد ماند. اگر عنصر زمان هم به این مقوله وارد شود، وضعیت بغرنج‌تر هم خواهد شد. البته که اتم حقایق عالم نزد پرودگار محفوظ است اما توان بشری برای درک، دچار چنین نقصان و چندپارگی است. پس چه راهی برای درک نزدیک‌تر از امر واقع وجود دارد؟ یکی از راه‌هایی که تا به حال بشر بدان دست یافته، تکثیر ماشینی شیء است. تلاشی در جهت "این همانی" و بکارگیری شاهدهی که از دخالت عنصر انسانی بیش‌ترین مصونیت را داشته باشد؛ به گونه‌ای که بتوان شهادت آن را با طیب خاطر بیش‌تری پذیرفت. عکس و عکاسی از نتایج این تلاش (تکثیر ماشینی شیء) در زمانه اخیر است.

اگر پذیرفته شود که عکس نوعی تصویر است و اگر نگاهی به تبار کلمه Image (تصویر) در زبان‌های اروپایی شود، به لغت Imaginem و سپس به واژه Imaitri می‌رسد که ریشه اصلی یک واژه دیگر هم Imitation (به معنای تقلید) هست، و به نظر رولان بارت^۳ تصویر تقلید است، یعنی موردی قیاسی است. تصویر به این اعتبار به معنی چیزی ساخته انسان و همواره بیانگر غیاب موضوع است (احمدی، ۱۳۸۹: ۱۹). در تعریفی دیگر بر عمل انسانی تأکید دارد: عکس، حاصل تصمیم عکاس آن است که ضبط رویداد یا شیئی خاص دیده شده را ارزشمند تشخیص می‌دهد. در تعریفی دیگر، عکاسی فرایند پردازش یا به تصویر کشیدن مشاهده خودآگاه است (برجر، ۱۳۹۳: ۳۱)، یا شاید تلاشی برای تملک آن آئی که بود و اکنون دیگر نیست یعنی، ماهیت زمانمند بودن هستی.

به طور خلاصه، عمل عکاسی گونه‌ای شکار است که در آن عکاس و دوربین برای به وجود آوردن کارکردی نامرئی با یکدیگر تلفیق می‌شوند (فلوسر، ۱۳۹۳: ۴۹). در هر تصویر پیامی مستقل وجود دارد، اما تصاویر در مجموع، روایتی را کامل می‌کنند (احمدی، ۱۳۸۹: ۸۷). عکاسی از ابتدا تا به امروز ایده‌آل‌ترین وسیله برای آشکارسازی چیزها، همینطور که هستند، بوده است (هورن، ۱۳۹۴: ۱۸). والتون^۴ می‌گوید؛ عکس هم چون آئینه و تلسکوپ ابزاری است برای دیدن و مشاهده کردن. به جای تبیین واقع‌گرایی در عکس باید به عامل درستی و شفافیت^۵ در عکس توجه نمود (ضیمران، ۱۳۹۵). عکاسی نمی‌تواند از امر واقعی جدا باشد و از آن بگریزد (هورن، ۱۳۹۴: ۲۰). عمل عکاسی، گونه‌ای شکار است که در آن عکاس و دوربین برای به وجود آوردن کارکردی نامرئی با یکدیگر تلفیق می‌شوند (فلوسر، ۱۳۹۳: ۴۹).

همه این تعاریف و قیدهای بسط دهنده در مورد عکاسی این خوانش را دارد که عکس^۶ و عکاسی^۷ یکی از قوی‌ترین و مناسب‌ترین ابزار بشری برای ثبت یک رخداد است. این دلایل ذکر شده کافی است تا بتوان به دفاع مقدس از منظر عکس نگاه کرد و به بررسی آنچه که "امرواقع" بوده پرداخت. ذکر این نکته مفید است که عکس دارای وجوه و کارکردهای متنوعی است که در اثر گذشت زمان دچار تغییراتی می‌شود و از جنبه‌ای به جنبه دیگر می‌غلطد. همانگونه که ویلم فلوسر^۸ می‌گوید: نکته اساسی این است که این عکس با هر گذار به مجرای دیگر، مفهومی تازه می‌یابد (فلوسر ۱۳۹۳، ۶۴). یک عکس ممکن است ابتدا مصرف خبری و

3 Roland Gérard Barthes

4 Kendall Walton

5 Transparency

6 Photo / Image

7 Photography

8 Vilem Flosser

ژورنالیستی داشته باشد و سپس به فضای نمایشگاه و فعالیت‌های هنری و برای عرضه، به صحن اجتماع کشیده شود و بعد از زمان طولانی تری مورد توجه موزه‌ها و مجموعه داران قرار گیرد و بعنوان یک سرمایه فرهنگی تلقی شود و یا بازمانده و روایتگر ردی از گذشته باشد. یک عکس خوب اعتبار خود را از زمان می‌گیرد یعنی با گذشت زمان آن عکس‌ها ارزش افزوده‌ای خواهند داشت که به آن اعتبار می‌بخشد (پایه شناس، ۱۳۷۸: ۱۴۴).

از طرفی سرمایه فرهنگی و انتقال فرهنگی از مولفه‌های مهمی است که در هر جامعه‌ای کارکرد بنیادی دارد و ضرورت آن بر کسی پوشیده نیست. رفتارها و اعمال آدمیان و چگونگی، تنوع رفتار، علل و نحوه انجام آن‌ها و تاثیرگذاری بر دیگران و مشارکت در شکل‌دهی به فرهنگ عمومی بخشی از اقدامات فرهنگی هر ملتی قلمداد می‌شود. در این میان می‌توان به سرمایه فرهنگی و کارکردهای مختلفی که بر اثر حضور و نقش زنان ایرانی در دفاع مقدس به دست آمده اشاره کرد. به‌عنوان مثال این آمار قابل توجه است: "از ۴۷۰ رمان و داستانی که فقط مردان نوشته‌اند در ۴۶۲ مورد یعنی بیش از ۹۸ درصد آن جنگ با حضور زنان ترسیم شده است و از پنجاه و چهار رمانی که نوشته شده، زنان در یازده اثر محور داستان قرار دارند و در ۳۶ اثر باقیمانده زنان از شخصیت‌های مهم و تاثیرگذار در داستان به حساب می‌آیند" (شریف‌پور و لشکری، ۱۳۸۹). "از ۹۵۰۰ کتاب منتشره در باره دفاع مقدس حدود ۱۰۰۰ عنوان آن به موضوع زنان و نسبت ایشان با جنگ تحمیلی اختصاص دارد" (صمدزاده، ۱۳۹۰). همچنین می‌توان در پاره‌ای از آثار سینمایی، تئاتر و دیگر عرصه‌های فرهنگی و هنری تاثیر این سرمایه فرهنگی را دید.

تمامی این تعابیر در فهم ضرورت توجه به آثار عکاسی و اهمیت پرداختن به جایگاه و تبیین نقش زنان در جنگ تحمیلی بعنوان یک حادثه اثر گذار سیاسی، فرهنگی و اجتماعی در کشور در جایی معنا می‌یابد که کارکرد زنان همچنین در عرصه شاخص‌های قدرت نرم مورد ارزیابی و بررسی قرار گیرند، آنگاه مخاطبین این مقاله به عمق تأثیر کارکرد زنان در تجلی قدرت نرم نظام جمهوری اسلامی ایران در بروز امنیت ملی و دیپلماسی سیاسی و فرهنگی ایران بیش از پیش واقف خواهند شد. از این رو در این مقاله محققین سعی دارند که پاسخگوی سؤال‌هایی به شرح زیر باشند:

– نقش فرهنگی زنان در آثار عکاسی دفاع مقدس در جنگ ایران و عراق مبتنی بر قدرت نرم کدامند؟

– سهم هر یک از نقش‌های فرهنگی زنان در آثار عکاسی دفاع مقدس در جنگ ایران و عراق چیست؟

از این رو در این مقاله به عکس‌هایی که توسط عکاسان در موضوعات مرتبط با دفاع مقدس از هنگام شروع جنگ تحمیلی ثبت و منتشر شده است استناد شده است. عمده این آثار که جزء شاخه عکاسی فوتوژورنالیسم قرار می‌گیرند، در آرشیوهای مختلف از جمله انجمن عکاسان انقلاب و دفاع مقدس، خبرگزاری جمهوری اسلامی، صدا و سیمای جمهوری اسلامی و برخی از مطبوعات نگهداری می‌شود. از زمان جنگ و بعد از آن تلاش شده تا این آثار به طرق مختلف از جمله در قالب مجموعه‌های عکس منتشر شود. از جمله سری کتاب‌های عکس با عنوان "جنگ تحمیلی، دفاع در برابر تجاوز" که به همت ستاد تبلیغات جبهه و جنگ در دهه شصت انتشار یافت یکی از منابع اصیل و موثق در این زمینه می‌باشد.

خوشبختانه در سالیان اخیر پژوهشگران و محققین دانشگاهی به تبیین نقش زنان در دفاع مقدس و علل متعدد و ریشه‌های مختلف آن پرداخته‌اند. ولی هنوز در عرصه‌های مختلف فرهنگی، اطلاع رسانی و ارتباطات جای خالی استفاده از این سرمایه فرهنگی احساس می‌شود و از نگاه کارشناسان فرهنگی لزوم توجه به جریان‌سازی فرهنگی بر اساس فرهنگ دفاع مقدس یک امر لازم و ضروری است و "کم توجهی به ثبت ایثارگری‌های زنان در دفاع مقدس یک غفلت عمومی بوده و نقش اساسی و محوری زنان در شکل‌گیری انقلاب و دفاع مقدس به‌خوبی روایت‌گری نشده‌است" (فراهانی، ۱۳۹۴). به نظر می‌رسد خلأیی در توجه به کارکرد این سرمایه فرهنگی و انتقال آن وجود داشته باشد. همان‌گونه که اشاره شد در انتقال و معرفی هر سرمایه فرهنگی وجود اسناد و مستندات دارای اهمیت بسزایی است و توجه بدان امری بدیهی می‌نماید. در این میان فیلم و عکس که دارای ماهیتی چندگانه از جمله رسانه‌ای و استنادی است یکی از انواع مهم آن به‌شمار می‌آید. آرشیو عکس‌های دفاع مقدس گنجینه‌ای پرارزش است که ضرورت دارد با رویکردی فرهنگی در آن غور و میزان موفقیت و نحوه عملکرد آن بررسی شود. ما در دوره و زمانی به‌سر می‌بریم که به زعم گوی‌دور به شکل‌گیری "جامعه نمایش" منجر شده و در آن تصویر به ابزار بسیار مهمی برای بیان افکار، ایده‌ها و نظرات تبدیل شده است (سروی‌زرگر، ۱۳۸۷: ۴). اگر این تجربه گران‌سنگ نقد نشود و مورد بازبینی قرار نگیرد هیچگاه مشخص نخواهد شد که این رسانه به چه میزانی توانسته به موضوع خود نزدیک شود و به ارائه تصویری که درخور واقعیت باشد، دست پیدا

کند. اینکه جامعه فرهنگی و استفاده کنندگان از این اسناد تصویری بدانند به چه میزان یک متن (عکس) بر خلق معنی موفق بوده حائز اهمیت است. هم از آن روی که عکاسان از این تجربه برای بهبود کیفیت مستندنگاری و ثبت موضوعات خود استفاده کنند و هم محققین و مخاطبین این آثار به میزان توانایی رسانه عکس پی ببرند و بی توجه از آن نگذرند. این پژوهش در پی نقد فن‌ورزانه و زیباشناسانه آثار عکاسی نیست بلکه به دنبال رد نقش فرهنگی زنان در آن بوده و اینکه در مواجهه با موضوع خود چه تعامل و کنشی با آن داشته است.

اگر به نقش زنان در جامعه توجه نشود و این امر خطیر محقق نشود یا به‌درستی بدان عمل نگردد، جامعه با عواقبی ناگوار و مختل‌کننده مواجه خواهد شد. به‌عنوان مثال عدم توجه به جایگاه زنان در سطوح مختلف اجتماعی و نقش او در بنیان خانوادگی، سبب کم‌رنگ شدن نقش هویتی این گروه عظیم فرهنگ ساز در متن تاریخی فرهنگ ایران خواهد شد، به‌نوعی که ردپای زن ایرانی برای آیندگان در حضوری مثبت و اثرگذار نادیده انگاشته خواهد شد و نمی‌تواند نقش هویت سازی خود را در نسل آینده ایفا نماید. عدم توجه به نقش زنان بخصوص در دوران دفاع مقدس سبب می‌شود که ارزش‌گذاری مناسب به این بخش از احاد کشور صورت نپذیرد و طیف مهمی از جامعه که سازندگان سرمایه‌های فرهنگی آتی کشورند و تربیت و پرورش جوانان و آینده‌سازان را به‌عهده دارند مورد بی‌توجهی قرار گیرند. اگر به این جمله امام خمینی^۹ توجه شود که: "زن یکتا موجودی است که می‌تواند از دامن خود، افرادی به جامعه تحویل دهد که از برکاتشان یک جامعه، بلکه جامعه‌ها به تقویت و ارزش‌های والای انسانی کشیده شوند"^{۱۰} (خمینی، ۱۳۷۲: ۲۰۷). حتما ضرورت اهمیت دادن به نقش و تعامل زنان در جامعه بهتر درک خواهد شد

در واقع هدف اصلی عکاسی جنگ به تصویر کشیدن چهره انسانی است که به هر شکل درگیر این نزاع و درگیری است؛ خواه یک سرباز خسته، خواه یک کودک غمگین. سوژه‌های عکاسی جنگ می‌توانند خارج از محدوده جبهه یک جنگ نیز باشند. ثبت تصاویر ویرانه‌های به جا مانده از جنگ و لطمات انسانی نیز در حوزه همین عکاسی قرار دارد (مطلق، ۱۳۸۷).

سه ویژگی در عکاسی خبری^۹ که عکاسی جنگ هم در این شاخه قرار می‌گیرد باید رعایت شود و به عبارتی اگر این سه ویژگی در عکسی باشد آن تصویر در حیطه عکس خبری جای می‌گیرد از جمله آن که:

- مناسبت: تصویر در بافت اتفاقی که آن را پوشش می‌دهد، معنی دارد.
- بی‌طرفی: موقعیت و شرایطی که عکس بر آن دلالت می‌کند انتقال منصفانه و دقیق رویداد است، چه به لحاظ مضمون و چه به لحاظ شدت وقایع

- روایت: عکس با دیگر عناصر خبری تلفیق می‌شود تا استنادی بازگو کننده را برای بیننده یا خواننده در یک سطح فرهنگی ایجاد کند (Photojournalism, 2017).

این الزام در ما هست که واقعیت تصویر عکاسی را در نظر اول باور کنیم و این ویژگی ذاتی عکاسی باعث می‌شود که عکس‌های جنگ خود به خود باورپذیر شوند (پایه شناس، ۱۳۷۸: ۲۰۳).

حضور زنان در تاریخ بشری و اقدامات ایشان برکسی پوشیده نیست. زنان بزرگی در طول تاریخ تأثیرات مهمی را به نام خود ثبت کرده‌اند. در متون تاریخی و مذهبی دنیا حوا همسر حضرت آدم^(ع) به‌عنوان نخستین زن از بدو خلقت شناخته و عنوان شده است. در ادبیات ادیان الهی و اسلام از همسران حضرت ابراهیم، موسی، فرعون و حضرت مریم به کرامت یاد شده است. در تاریخ اسلام از زنانی نام برده شده که در صحنه‌های اجتماعی و میدان‌های نبرد پیامبر اسلام^(ص) نقش آفرینی کرده‌اند. از جمله زنانی که در جنگ‌ها یاری‌گر حضرت محمد^(ص) بودند و نقش پرستاری از مجروحین و آب‌رسانی به آنان و سایر سربازان اسلام را داشتند، می‌توان از حمنه، سهله، ام سلمه همسر پیامبر و... نام برد (یاس، ۱۳۸۵).

در تاریخ ایران و دوران قبل از اسلام هم نام بانوانی برده شده که در شغل‌ها و پست‌های مهم کشورداری و نظامی حضور داشته‌اند. پوران‌دخت و آرمیدخت دختران خسرو پرویز ساسانی به پادشاهی رسیدند (مرادی غیاث آبادی، ۱۳۹۲). آدمیرال آرمیز زنی که در زمان خشایارشا به مقام دریاسالاری رسید و در حمله به آتن شرکت کرد (عاطفی، ۱۳۸۷) یا در دوران بربریت مطلق اروپای شمالی، زنان مسلمان ایرانی مانند ریحانه، دختر حسین خوارزمی، تحصیل علم نجوم و سیاست می‌کرد و به تدریس اشتغال داشت

(به‌دراوند، ۱۳۸۹). در ادبیات فارسی هم داستان‌های فراوانی از شجاعت و پاکدامنی زنان نقل شده است. شاعر پارسی‌گوی، فردوسی در شاهنامه، از گردآفرید بعنوان یکی از جنگجویان زن در دژ مرزی ایران با سرزمین توران نام برده است (خالقی مطلق، ۱۹۷۱).

وقایع تاریخی و سیاسی کشور ما نیز شاهد حضور زنانی نامدار است. زنانی که در حادثه گریبایدف، جنبش تنباکو، نهضت مشروطه، کشف حجاب، قیام ۳۰ تیر ۱۳۳۱ و... مشارکت داشته‌اند (سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۴). اولین جرقه‌ی مشارکت سیاسی بانوان ایرانی در تاریخ سیاسی، به سال ۱۲۸۵ شمسی در نهضت مشروطه باز می‌گردد که طی آن مقدر شد شاه، به جای حکومت، سلطنت کند و متعاقب آن مجلس شورای ملی تشکیل شود. اعتراضات و عملکرد زنان در جریان فتوای «میرزای شیرازی» مبنی بر تحریم استعمال تنباکو و در اعتراض به اعطای امتیاز به رویتر در اواخر حکومت قاجار، بارها از سوی صاحب نظران سیاسی مورد تحسین واقع شده و نقش آنان در پیروزی انقلاب مشروطه قابل اعتناست (به‌دراوند، ۱۳۸۹).

جنگ و نقش زنان

نقش و تاثیر زنان بر جنگ‌های دنیا را می‌توان در دو بخش عمده دسته‌بندی کرد: الف- نقش نظامی ب- نقش پشتیبانی حمایتی

الف - نقش نظامی

که با حضور مستقیم در مناطق جنگی و انجام عملیات نظامی شکل می‌گیرد و به چهار بخش تقسیم می‌شود:

۱- سازمان‌های نظامی

از زمان جنگ جهانی اول کشورهای غربی بخصوص آمریکا، آلمان و انگلستان به سازماندهی گروه‌هایی از زنان در ارتش‌های خود اقدام کردند (زنان و جنگ جهانی اول، ۱۳۹۳)، زنانی که در ارتش خدمت می‌کردند عمدتاً در خدمت نیروهای هوایی و دریایی ارتش کشورهای مختلف بودند.

۲- گروه‌های مسلح و پارتیزانی

با شروع جنگ جهانی دوم بسیاری از زنان کشورهایی که مورد تهاجم ارتش آلمان قرار گرفته بودند به خطوط درگیری و نبرد ملحق شدند و با عضویت در گروه‌های مسلح به دفاع از خود و سرزمین مادری برخاستند. بیشتر این گروه‌ها در کشورهای اروپای شرقی، روسیه و همچنین در جنگ ویتنام تشکیل شده است.

۳- امور امنیتی و جاسوسی

کسب اطلاعات از دشمن یکی از اقدامات مهم برای هر کشور و از فعالیت‌های اساسی در هر عملیات نظامی است. دریافت اخبار محرمانه و بدست آوردن اسرار دشمن یکی سخت‌ترین و حساسترین کارهای امنیتی است. معمولاً کشورهای دنیا از زنان برای این منظور بهره می‌برند. در جنگ جهانی دوم این زنان با نفوذ و جاذبه زنانه خود در جبهه دشمن به جاسوسی می‌پرداختند و از این طریق به کشور خود خدمت می‌کردند به طوری که موفق‌ترین جاسوسان آن دوران را زنان تشکیل می‌دادند (فرارو، ۱۳۹۲).

۴- فعالیت‌های غیر نظامی در مناطق جنگی

عمده این گونه امور به فعالیت در بخش امداد و نجات و امور پرستاری و خبرنگاری و عکاسی بر می‌گردد. این اقدامات معمولاً توسط ارتش‌ها سازمان‌دهی شده و با یک نظام مشخص زنان را به‌کارگیری می‌کردند.

ب - نقش پشتیبانی حمایتی

به دلیل فراهم بودن بستری مناسب برای فعالیت زنان در بخش حمایتی و پشتیبانی تعداد بیشتری از زنان توانستند در این حوزه فعالیت نمایند. زنان در پشت جبهه و منازل خود امور بیشتری را عهده دار بوده و سهم زیادی در حمایت از سربازان و کشور خود داشتند. زنان برای اموری که در جهت پشتیبانی از فعالیت‌های جنگی بود تشویق شدند.

۱- کار بجای مردان،

زنان در خلاء حضور مردان در جنگ حضور فعالی در صنایع و کشاورزی داشتند (Yesil, 2004). پیش نیاز برای تولید تسلیحات، ماشین آلات، کارخانه و مواد اولیه، نیروی کار بود. تأمین بخشی از نیروی کار برای تهیه نیازهای ارتش و جنگ با به-کارگیری زنان شکل گرفت (Stevenson, 2014).

۲- تولید کشاورزی و دامپروری،

بخش زیادی از فعالیت‌های کشاورزی در زمان جنگ برعهده زنان گذاشته شد.

۴- جبهه داخلی،

این اصطلاحی است که به نقش زنان در پشت جبهه اطلاق شده است. فعالیت‌ها و کارهایی که در طول جنگ جهانی و در مدیریت امور خانه به زنان واگذار شده بود انجام امور اقتصادی خانواده و تهیه و خرید مایحتاج لازم و ضروری، کاری بود که زنان کمتر تجربه آن را داشتند و از اطلاعات اقتصادی، آگاهی کاملی نداشتند (Stevenson, 2014).

۵- حمایت مالی،

جنگ بسیار پر هزینه است. معمولاً جنگ از دو جهت خسارت وارد می‌کند. خسارت مستقیم که در اثر اقدامات تخریبی دشمن است و دیگری از دست دادن منابع و عقب افتادن روند رشد و ترقی کشور، زنان در این عرصه در هر دو بعد نقش آفرین بوده‌اند.

۶- مدیریت امور شهری،

از جمله وظایفی که زنان برعهده گرفتند کمک به امور شهری و مدیریت آن بود. زنان در طیف وسیعی از این فعالیت‌ها به انجام کار و وظیفه پرداختند. از حضور در لباس پلیس تا کنترلر تراموا و قطار شهری (Stevenson, 2014).

۷- حمایت معنوی،

در اغلب موارد تصمیم زنان باعث ترغیب مردان به انجام امور سخت و مشکل بوده است. در جنگ جهانی اول زنان به حمایت از ارتش پرداختند و با رضایت دادن به اعزام همسران خود برای پیوستن به صفوف ارتش باعث تقویت قدرت نظامی شدند. شعار «زنان بریتانیا می‌گویند برو» در انگلستان منجر به ایجاد حرکتی بین زنان شد تا مردان را به این کار تشویق کنند. البته رضایت همسران با تقبل مسئولیت مدیریت خانواده و مواظبت از فرزندان همراه بود (British Library, 1914). همراهی زنان با همسران در طول جنگ و منتظر ماندن برای برگشت آن‌ها خود عامل مهمی در تقویت روحیه سربازان و پرسنل نظامی به حساب می‌آمد.

۸- عمران و سازندگی،

بعد از اتمام جنگ جهانی دوم بازسازی ویرانی‌ها و خرابی‌های باقی مانده از جنگ و بمباران‌ها و تخریب وسیع شهرها از اولویت دولت‌ها بود. در این میان به کمک زنان که بسیار حیاتی و موثر بودند، احتیاج مبرمی وجود داشت. با توجه به این که میلیون‌ها نفر از مردان در زندان جنگ پس از سال ۱۹۴۵م بودند چه کسی غیر از زنان می‌تواند آوارها را جمع‌آوری کرده باشد؟ (Sally, 2015).

۹- فعالیت‌های صلح طلبانه،

صلح، یکی از زیباترین واژه‌هایی است که می‌تواند کلمه محبوب همه انسان‌ها باشد. زنان همیشه مخالفت خود را با شروع هر نزاع و جنگی اعلام کرده‌اند. خشونت بر علیه زنان برای شکستن و تحقیر آنان استفاده می‌شود. زنان بدترین قربانیان جنگ و بزرگترین حامیان صلح هستند (Sirleaf, 2002).

نقش زنان در دفاع مقدس :

باید از جنبه‌های مختلف به حضور زنان در جنگ تحمیلی توجه کرد. با تجاوز ارتش عراق به ایران نیروهای نظامی کشور از ساماندهی مناسبی برخوردار نبوده و مردم مرزنشین و شهرهای مرزی بدون دفاع مانده بودند. مردم برای حفظ کیان و سرزمین خود بطور مستقیم به دفاع و مقابله با دشمن پرداختند و در این میان زنان نیز به یاری رزمندگان پرداخته و به انتخاب خود در مناطق درگیری حضور یافتند.

با سامان یافتن نیروهای مسلح لزوم حضور بانوان در مناطق جنگی و خطوط نبرد برای انجام کارهای نظامی از بین رفت و زنان فعالیت خود را بیشتر در امور پشتیبانی و خدماتی متمرکز کردند. هرچند برای پرستاری و رسیدگی به مجروحین در مناطق جنگی فعال ماندند. زنان با رضایت داشتن از حضور مردان در جنگ و تشویق آنان به دفاع از اسلام و کشور و همچنین تحمل و صبر بر پیامدهای آن، نقش و سهم بزرگی در نتایج به دست آمده از استقامت و مقاومت ملت در مقابل تجاوز ارتش بعث عراق دارند. زنان محور اساسی و زیربنای قدرت واقعی ملت و کشور ایران هستند.

برای داشتن یک دید جامع، کامل و شمول پذیر از فعالیت بانوان در دفاع مقدس الزام وجود یک پیکربندی مناسب از این فعالیت‌ها احساس شد. با رجوع به مقالات علمی و پژوهشی، پایان‌نامه‌ها، کتب تحقیقی، خاطرات مکتوب و مصاحبه‌ها و استفاده از تجربه زیسته نگارنده، کل فعالیت‌ها در ۳ نقش کلی، ۱۳ عنوان و ۵۱ فعالیت شناسایی و منظم گردید که عبارتند از:

- زن در نقش حمایتی پشتیبانی

- زن در نقش آموزشی

- زن در نقش عملیاتی و اجرایی

در ادامه بصورت تیتروار نقش زنان در ذیل هریک از عناوین بالا آورده می‌شود.

- زن در نقش حمایتی پشتیبانی

الف - حمایت‌های عاطفی - روانی:

زنان، مشوق اصلی مردان در اعزام به جبهه‌ها بودند. آنان ضمن مقابله با مشکلات، با صبر و بردباری به تقویت روحیه همسران و فرزندان خود پرداخته و با سلام و صلوات در میان هلهله و اشک و لبخند، رزمندگان را به سوی جبهه‌ها روانه می‌کردند. خاطره‌ی بدرقه‌های باشکوه رزمندگان در میان بوی خوش عطر و گلاب و اسپند که در نوع خود مانوری اجتماعی و ملی است؛ از خاطرات ماندگار و فراموش نشدنی هشت سال دفاع مقدس می‌باشد (داوادموسوی، ۱۳۹۴).

۱- بدرقه فرزند، همسر و والدین: تقویت روحیه رزمندگان برای حضوری هر چه پرشورتر در جبهه‌ها و تشویق مداوم آنان، یکی از مهمترین و بارزترین فعالیت‌های زنان در ایام جنگ تحمیلی بود. حضور چشمگیر خواهران و همسران و مادران رزمندگان در هنگام اعزام آنان، دلیلی است بر این مدعا. این ترغیب و تشویق تا جایی ادامه داشت که این بانوان، خود کوله بار سفر عزیزشان را می‌بستند، پیشانی بندهای آنان را محکم کرده، و ایشان را مهبای اعزام به جبهه می‌نمودند، و گاه برای احیای این هدف متعالی، از احساسات، گذشته و آمال و آرزوهای جوانی‌شان را برای دفاع از آرمان‌های اسلام و رسیدن به پیروزی نادیده می‌انگاشتند (سجادی، ۱۳۸۸).

۲- استقبال از رزمندگان و آزادگان: یکی از رموز همدلی بین مردم و رزمندگان استقبال از برگشت این عزیزان به شهرها است. با استقبال زنان و مردان از فرزندان ملت، یکدلی و همنوایی بیش از پیش در بین مردم تقویت می‌گردید.

۳- برگزاری مراسم معنوی/ دعا و ایجاد فضای معنوی: سهم عمده‌ای از حضور مردم در مراسم و راهپیمایی‌های مرتبط با دفاع مقدس متعلق به بانوان و زنان است. برپایی نمایشگاه و تجمعات در هفته دفاع مقدس با کمک و یاری دختران و زنان تشکیل می‌شد. فضای معنوی و روح دعا در مجالس مذهبی با حضور و مشارکت زنان مادران، همسران و خواهران شهدا، آزادگان و جانبازان قوت می‌یافت. حضور انبوه بانوان در مراسم تشییع شهدا برای همیشه به یادماندنی و سندی از آزادگی ملت ایران است.

ب - حمایت‌های نقدی و غیرنقدی:

از مهم‌ترین جلوه‌های پشتیبانی زنان، کمک‌های اقتصادی اعم از نقدی و غیرنقدی آنان به جبهه‌ها در ضمن نیازمندی‌شان بود. آنان با آگاهی از شرایط جنگ، ساده‌زیستی را نصب‌العین خود قرار داده و ضمن محدود نگه داشتن سطح توقعات خود، در امر کمک‌رسانی به جبهه‌ها اهتمام ویژه‌ای داشتند (امامی، ۱۳۸۹).

سخنرانی عکاس خبرنگار خانم مریم کاظم‌زاده در مراسم تشییع همسرش (شهید اصغر وصالی فرمانده سپاه پاره)

۱- جذب منابع مالی: زنان به نوبه خود در جذب و جمع‌آوری کمک‌های نقدی و تشویق بانوان دیگر در مشارکت جستن در این امر تلاش مضاعفی داشتند. ایشان با اهدا زیورآلات و اشیاء

قیمتی خود که برایشان بسیار عزیز و خاطره‌انگیز بود کمک شایانی به تامین نقدینگی برای تهیه اقلام جبهه‌ها کردند.

۲- تولید منابع مالی: توده زنان مسلمان، علاوه بر حضور مستقیم در دفاع مقدس، به انواع حمایت‌ها در پشتیبانی از رزمندگان دست زدند که یکی از آنها مشارکت در کمک مالی به جبهه‌های جنگ بوده است. در واقع در دوران دفاع مقدس شاهد اوج

ایثارگری مالی زنان بودیم که امام بارها به آن اشاره کرده‌اند (سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۴).

۳- اهدای وسایل و کالا: از مهم‌ترین جلوه‌های پشتیبانی زنان، کمک‌های اقتصادی آنان به جبهه‌ها در ضمن نیازمندی‌شان بود (امامی، ۱۳۸۹). در این راستا، زنان روستایی علاوه بر همکاری در اداره امور روستا به صورت خودجوش تشکل‌هایی را ایجاد کرده بودند که برای پشتیبانی از جبهه‌ها و تامین بخشی از مایحتاج فرزندان، برادران و همسرانشان در جنگ به تهیه و

تدارک مواد غذایی و پوشاک می‌پرداختند و بدون چشم داشت و با علاقمندی بسیار، وقت و ثروت خود را برای پشتیبانی از جبهه‌های جنگ ارایه می‌کردند (سام آرا، ۱۳۸۰).

ج - کمک‌های خدماتی:

۱- آشپزی/ پخت و پز: در شهر خرمشهر با این که تعداد زنان کم بود اما همان تعداد با ماندن خود برای پختن غذا و فرستادن آن برای رزمندگان تلاش می‌کردند. زنان میانسال از هر کجا که می‌شد آب تهیه می‌کردند و از این سنگر به آن سنگر می‌رساندند (تقی زاده اکبری وهمکاران ۱۳۸۷، ۵۰۰).

۲- خیاطی و دوخت و دوز: در نخستین روزهای جنگ، زنان ایرانی، خانه و کاشانه‌ی خود را رها کرده و به صورت داوطلبانه و به صورت‌های مختلفی شروع به فعالیت کردند. «روزی به دوختن گونی برای سنگرها و پاسداری از شهرها پرداختند و روزی به تهیه‌ی آذوقه و لباس و ملحفه برای زخمی‌ها و بیمارستان‌ها و حضور فعال در مساجد جامع شهرها و زمانی به بافتن لباس گرم برای مجاهدین، مشغول شدند.

۳- تعمیر و بازسازی وسایل: فرهنگ تعمیر و نگهداری در جنگ باعث کمک شایان توجهی به رزمندگان و جبهه‌ها بود. در این میان زنان با تمام هنر و سلیقه خود پا به میدان گذاشتند و آنچه را که در توان داشتند و توانستند در این باره به انجام دادند. این گونه اقدام‌ها در مدیریت دفاع مقدس و کاهش هزینه‌های جنگ بسیار اثربخش بود.

۴- تهیه مواد غذایی/ نان: زنان با تهیه مواد غذایی و تهیه و پخت نان کمک شایانی به پشتیبانی از رزمندگان کرده‌اند. تهیه انواع مربا، آبلیمو، ترشی‌جات، خشکبار و تنقلات مفید، ماست و دوغ، اهدای ماکیان، بز و گوسفند از اهم اقدامات بانوان در جنگ بوده است.

۵- بسته بندی و ارسال: به موقع رساندن تدارکات و وسایل مورد نیاز از عوامل مهم در کسب پیروزی است. چه بسا تعلق در تهیه و ارسال اقلام مورد نیاز باعث ناکامی در منطقه جنگی یا یک عملیات نظامی می‌شود. زنان در طول جنگ تحمیلی در مساجد، منازل، مدارس و هر مکان دیگری که امکان تأسیس یک هسته و مرکز پشتیبانی وجود داشت، به جمع‌آوری کمک‌های مردمی، بسته بندی و ارسال آن پرداختند

۶- خدمات بهداشتی و شستشو: یکی از امور بسیار سنگین و پرزحمت جنگ، خدمات بهداشتی و شستشوی انواع لباس پتو، ملحفه، جوراب، کفش و... در سطحی گسترده بود که زنان در این کار سهم زیادی داشتند. در مراکز استان و شهرستان‌هایی که به جبهه‌های جنگ نزدیک بودند این امور بیشتر انجام می‌شد.

د - حمایت‌های انگیزشی:

۱- ازدواج با رزمندگان و ایثارگران: برای دختر جوانی که در ذهن و افکار خود دارای تمایلات فراوان و خواسته‌های آرمانی در انتخاب همسر و تشکیل یک زندگی با افقی از آسایش، امنیت و رفاه است تن دادن به شرایطی که در آن هیچ شرایط ثابت و پایداری وجود نداشته و دست کشیدن از آرزوهای عرف‌پسند یک اقدام بسیار ارزشمند و از خود گذشتگی در مقیاسی فوق تصور

اهواز - چایخانه

می‌نمایند. درک رفتار ازدواج ساده و دور از هر سخت‌گیری مادی با یک رزمنده که در جنگ و دفاع به سر می‌برد و برایش هر گونه سرنوشتی محتمل است، زناشویی با جانبازی که سلامتی‌اش را برای تمام عمر از دست داده و به نگهداری مدام نیازمند است، شاید امروزه بسیار سخت و دور از منطق تلقی می‌گردد.

۲- تربیت فرزندان توانمند در خانواده: بررسی زندگی خانواده‌های شهدا بالاخص خانواده‌های چند شهیدی، روایت ایثار و فداکاری زنانی است که هر چند خود در جبهه حضور مستقیم نداشتند اما جوانان خود را به گونه‌ای تربیت کردند که آنان با انگیزه و آماده، به جبهه‌ها رفته و می‌جنگیدند (داوالموسوی، ۱۳۹۴).

۳- اسکان در استان‌های جنگی به منظور تقویت روحیه همسر: زنان جوان برای گرم نگه‌داشتن کانون خانواده و تقویت روحیه همسرانشان سعی بر زندگی در نزدیک‌ترین مکان به مناطق عملیاتی داشتند. تا بتوانند سهم بیشتری از زندگی مشترک و همیاری در جنگ داشته باشند. این زنان صبور و هدفمند، حتی در شهر غربت و در آوارگی‌ها و تغییرات متوالی، لب به شکوه نگشوده و مشتاقانه به استقبال تمامی این سختی‌ها می‌رفتند (سجادی، ۱۳۸۸) آنان بی‌توقع و بی‌ادعا با کمترین امکانات زندگی کرده‌اند؛ مرتباً در جابه‌جایی و انتقال از شهری به شهر دیگر بوده‌اند. تنها دل خوشی آنان در زندگی، همراهی با مردان خدا بوده است و دیگر هیچ.

۴- سرپرستی خانواده در عدم حضور عینی همسر: در زمان حضور رزمندگان متاهل در مناطق عملیاتی تمام بار عاطفی، اقتصادی، روانی، معیشتی، مراقبت از فرزندان، صیانت از حریم کانون خانوادگی، وضعیت بهداشتی، سلامتی، آموزشی، تغذیه و مدیریت روزمره خانواده به دوش همسران قرار می‌گرفت. ایشان علی‌رغم وظایف مادری باید نقش پدر را هم‌زمان انجام می‌دادند و پاسخگوی توقعات فرزندان و اقوام می‌بودند.

۵- حمایت از همسران، فرزندان و برادران رزمنده: نقش زنان در فرستادن مردان به جبهه‌ها برای دفاع اساسی و مهم بود. انگیزه بسیاری از مردان با تشویق و سخنان زنان دوچندان می‌گردید و حتی کسانی که برای این کار آمادگی لازم را نداشتند به واسطه راهنمایی و توصیه زنان اعم از مادران و همسران پای به جبهه گذاشتند.

۶- تشییع شهدا و حضور بر مزار ایشان: زنان با تشییع پیکر شهدا در زمان جنگ و همچنین تشییع و بدرقه شهدای تفحص شده گمنام و شناسایی شده بعد از جنگ باعث تقویت روحیه و التیام زخم‌ها و آلام خانواده‌های ایشان شدند. حضور انبوه زنان در مراسم تشییع شهدا از هر قشر و طبقه‌ای نشان از همدلی و وجود احترامی عمیق و استوار برای ایشان بین جامعه دارد. مزار و تربت شهدا، محلی برای تجدید خاطره و یادآوری رشادت‌ها و ایثار آنان و صبر و استقامت مادران، همسران و خواهران شهدا بود و زنان را به یاری بیشتر رزمندگان و جبهه‌ها ترغیب می‌کرد.

۷- بازتولید صبر و استقامت تا رهایی از دشمن: زنان در طول دفاع مقدس ثابت کردند که یکی از عوامل تقویت‌کننده روحیه رزمندگان و پشتیبانی فرهنگی آن‌ها از جبهه‌ها بودند. زنانی که در امور جبهه‌ها موثر بودند و مسئولیت بیشتری به عهده داشتند موجب برقراری و ایجاد فضایی می‌شدند که دیگران را در این وادی یاری دهند. مادران ایثارگر اعم از مادران شهدا، جانبازان، آزادگان و یا رزمندگان خود بر استقامت و صبر عموم مردم تاثیرگذار بودند.

۸- مشارکت حداکثری سیاسی و حضور در راهپیمایی: مشارکت سیاسی از رأی دادن شروع می‌شود. زنان که نیمی از جامعه‌ی کشور را تشکیل می‌دهند در فرایند مسائل سیاسی، مشارکت مؤثری داشته‌اند (به‌درون، ۱۳۸۹). اغلب زنان با شرکت در انتخابات که از مظاهر مشارکت رسمی است تا حضور در تجمعات و راهپیمایی‌ها بر پشتیبانی از دفاع مقدس صحنه گذاشتند.

۹- تشویق همسر و فرزندان برای حضور در جبهه به عنوان یک فریضه: «بسیاری از زنان، همسران خود را حتی به قیمت از دست دادن همه‌ی لذات معمولی زندگی، راهی میدان مبارزه می‌کردند و از فکرشان، راهشان و آرمان‌هایشان دفاع می‌کردند» (سجادی، ۱۳۸۸)

۱۰- برگزاری با شکوه اعیاد دینی - ایرانی و ایجاد شور زندگی: جلوه‌ای زیبا از تلفیق اعیاد ملی و ارزش‌های فرهنگی دفاع مقدس در بین خانواده شهدا شکل گرفت. دیده شد که در زمان سال تحویل و عید نوروز این خانواده‌ها با چیدن سفره هفت سین بر روی مزار شهید مراسم سال تحویل را در کنار شهید برگزار کردند و لحظه تعویض سال نو را با یاد وی طی کردند. همسران و

مادران در برقراری این گونه مراسم بیشترین نقش را داشته‌اند. و یا بعد از اتمام جنگ این ایام را در مناطق جنگی در قالب راهیان نور به سر برده‌اند.

- زن در نقش آموزشی

الف - آموزش علمی تخصصی:

۱- امدادگری و بهیاری: با افزایش شمار رزمندگان و شروع عملیات‌های آفندی در جبهه‌های جنگ، نیاز به امدادگران و پرستاران زیاد شد. مراکز درمانی و سازمان‌های نظامی هم که به فعالیت این افراد نیاز داشتند و باید کادر تخصصی خود را تکمیل نموده و افزایش می‌دادند تا بتوانند جواب گوی نیاز درمانی رزمندگان باشند، به برگزاری دوره‌های امدادگری، بهیاری و پرستاری اقدام کردند. و با دعوت از جوانان برای کمک به مجروحین و رسیدگی به امور پزشکی و درمانی، آنان را تحت آموزش‌های مذکور قرار دادند. بعضی از همین افراد خود به مربیانی ماهر برای دیگر دوره‌ها تبدیل شدند و با خدمات خود کمک بزرگی به روند درمان مجروحین کرده و به آن سرعت بیشتری بخشیدند.

۲- معلمی و تدریس: یکی از مشکلات وضعیت آموزشی و تحصیلی دانش آموزان بود. پس از اسکان آوارگان جنگی در اردوگاه‌های موقت باید تدبیری برای تحصیل و آموزش اتخاذ می‌گردید. حضور بانوان معلم داوطلب تدریس در اردوگاه‌ها، کلیدی بود که این قفل را باز کرد. در حالی که این اماکن از خطر بمباران در امان نبوده و کمترین امکانات اولیه آموزشی هم فراهم نشده بود، معلمین به تدریس و آموزش محصلین کوچک و بزرگ همت گماشتند و با تلاش بی‌وقفه خود، موجب اعتلا و پیشرفت فرزندان این مرز و بوم شدند و با زحمات بی‌وقفه خود خدمت بزرگی در بحرانی‌ترین شرایط به کشور ارائه دادند.

۳- آموزش امور دینی/ مبلغ دینی: نمونه‌های فراوانی از فعالیت‌های تبلیغی خواهران و زنان در کردستان در دست است، مانند: زنان طلبه از حوزه علمیه قم و از مدارس اسلامی دیگر به منطقه کردستان اعزام می‌شدند. آن‌ها از همان آغاز ورود به شکل‌های مختلف مورد هجمه، اذیت و آزار دشمنان چون کردهای مخالف و منافقین قرار می‌گرفتند.

ب - آموزش نظامی:

بر اساس حکم امام خمینی^{ره} مبنی بر وجوب دفاع بر مرد و زن و الزام کسب آمادگی و تهیه مقدمات برای دفاع، مراکز نظامی دوره‌هایی برای آموزش زنان و دختران با رعایت موازین شرعی و اخلاقی برگزار کردند که خیل زیادی از بانوان در این دوره‌ها شرکت کرده و به پیشبرد آمادگی نظامی در کشور همت گماشتند.

۱- کادر نظامی زن: یک دوره دو هفته‌ای و به صورت شبانه‌روزی، برای خواهران پاسدار ذخیره برگزار کردیم. بعد از تمام شدن این دوره، ما به شادگان رفتیم که آن زمان در حومه خرمشهر بود. یک دوره آموزش نظامی هم برای خواهران شادگان برگزار کردیم. وقتی ما بعد از تمام شدن آموزش در شادگان به خرمشهر برگشتیم، جنگ به کوچه پس کوچه‌های شهر کشیده شده بود (علی‌عسگری، ۱۳۹۵).

۲- بسیجیان و داوطلبین زن: از سال ۵۸ تا مهر ۵۹ و شروع جنگ، من و خواهر ورسی و چند نفر دیگر، جزو اولین نفراتی بودیم که دوره‌های آموزش نظامی را گذرانده بودیم و برای مربی‌گری و آموزش دادن به خواهران انتخاب شده بودیم. آن روزها که من مربی تاکتیک شده بودم، سال سوم دبیرستان بودم. کار ما آموزش نظامی خواهران بسیجی خرمشهری بود. تا شروع جنگ، خواهران حدود هشت دوره آموزش نظامی را تمام کرده بودند. دوره‌ها در یک پادگان در ۱۵ کیلومتری خرمشهر برگزار می‌شد (علی‌عسگری، ۱۳۹۵).

- زن در نقش عملیاتی و اجرایی

بانوان در به عهده گرفتن وظایف و مسئولیت بیش از انتظار ظاهر شده‌اند. حالات و رفتار بانوان در موقعیت‌هایی که بطور ذاتی با آن روبرو می‌شوند مثال زدنی است. مانند مادر یا همسری که خبر شهادت، جانبازی و یا اسارت عزیزش را دریافت می‌کند. برعهده گرفتن اموری که انتظار می‌رفت مردان متکفل آن باشند و زنان داوطلبانه و با از خودگذشتگی و وظیفه شناسی آن را انجام داده‌اند از جمله نقاط درخشان و بارز در کارنامه ایشان است.

الف - نقش درمانی:

از شلیک اولین گلوله‌های دشمن و شهید و مجروح شدن تعدادی از مردم و رزمندگان، زنان مسلمان دلسوز این آب و خاک، دریافتند که باید به امداد و درمان مجروحان و جانبازان جنگ بپردازند. آن‌ها بدون هیچ چشم داشتی تنها به نیت کسب رضایت الهی و اطاعت از مقام ولایت، به جبهه‌ها رفتند، و چه بسا خود مجروح و جانباز شدند، و گاه به خیل شهدای انقلاب پیوستند. آمار بالای زنان شاغل در بخش خدمات پزشکی گویای آن است که به طور طبیعی حجم زیادی از مسوولیت مداوای مجروحان و آسیب دیدگان از جنگ در مراکز بهداشتی و درمانی و بیمارستان‌ها متوجه زنان بوده است (صداوسیما، ۱۳۹۵). اگر زنان داوطلب به مدد و مساعدت جبهه و جنگ نمی‌آمدند، آمار شهدای جنگ فزونی می‌یافت، و اگر مجروحان به موقع مداوا نمی‌شدند، درمان بعدی آن‌ها، هزینه سنگینی را ایجاد می‌کرد (سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۴).

۱- پزشک: پزشکان زن همچون همکاران مرد خود از اوائل جنگ در مناطق جنگی و بیمارستان‌های صحرایی حضور یافتند.
۲- پرستار: عشق و علاقه کادر پزشکی و پرستاران در رسیدگی به مجروحین در زمان دفاع مقدس مثال زدنی بود. آنان که از خانواده و دیار خود عزیمت کرده و به شهرهای جنگی مانند اهواز، ایلام، کرمانشاه و سنندج رفته بودند بی هیچ چشم داشت و توقعی، شبانه روز در خدمت مجروحین و جانبازان بودند.

۳- امدادگر: شور و حالی داشتیم که نگو، فقط می‌خواستیم تا آنجا که می‌شود یک نفر بیشتر زنده بماند. دیگر مهم نبود که کفش و مقنعه‌مان خونی شود. حالیمان نبود، برانکاردم هم نبود، هر مجروحو را که شهید می‌شد، فوری بغل می‌زدیم و می‌بردیم سردخانه (نگاهی به خاطرات زنان در دفاع مقدس، ۱۳۸۹)

ب - نقش عملیاتی:

با شروع تهاجم دشمن به شهرهای مرزی ایران، زنان نیز همچون مردان در محورهای مختلف جبهه‌های نبرد همچون جبهه‌های خرمشهر، آبادان، سوسنگرد و هویزه مشارکت مستقیم داشتند و با انجام فعالیت‌هایی چون رساندن مهمات به خط، پر کردن خشاب و تمیز کردن سلاح، نگهداری از مقرهای خواهران، مساجد و حتی سنگرها، محافظت از مهمات، تخلیه کمک‌های مردمی، پرکردن گونی‌های سنگری و تهیه کوکتل مولوتف، حضور موثری در جبهه داشتند (امامی، ۱۳۸۹).

۱- رزمنده: اولین مسئولیتی که زنان در دفاع مقدس، به صورت خودجوش و همپای مردان بر عهده گرفتند، جنگیدن با دشمن بعضی در جنوب و مزدوران داخلی در کردستان بود. آن‌ها خود را به سلاح مجهز کردند تا مردانه با دشمن بجنگند.

۲- رزمنده اطلاعاتی: از مهم‌ترین فعالیت زنان، مبارزه با ستون پنجم دشمن بود. زنان با اشراف خاصی که بر منطقه مسکونی خود داشتند حرکات و شایعات دشمن را به دقت زیر نظر گرفته و بدون اینکه دشمن متوجه نظارت آن‌ها باشد، اطلاعات جمع‌آوری شده را در اختیار مقامات و مراجع ذیربط گذاشته و نقشه‌های ستون پنجم را خنثی می‌کردند (امامی، ۱۳۸۹).

۳- شهیده: براساس آمار تهیه شده از فهرست شهدای جنگ تحمیلی زنان قهرمان ایران ۶ هزار و ۴۲۸ نفر^۱ شهیده در طول سال‌های دفاع مقدس تقدیم اسلام کردند که بیشتر آن‌ها در بمباران و موشک باران شهرها به شهادت رسیده‌اند. طبق آماری به نقل از نشریه داخلی بنیاد شهید و امور ایثارگران، ۵۰۰ نفر از این افراد، رزمنده بودند، بیشتر این زنان مجرد و ۲۵۰۰ نفر از آنان در سن ۱۰ تا ۳۰ سال بودند (صداوسیما، ۱۳۹۵)

۴- آزاده (اسیرجنگی): درباره تعداد اسرای زن جنگ تحمیلی، آمار روشنی منتشر نشده، اما در برخی منابع از رقم ۱۷۱ اسیر زن در طول جنگ هشت ساله گفته شده است (صداوسیما، ۱۳۹۵).

۵- جانباز: براساس آمار بنیاد جانبازان و امور ایثارگران که در شهریور ۱۳۸۱ به تفکیک جنسیت و گروه‌های جانبازی منتشر شد، تعداد کل جانبازان زن ۵ هزار و ۷۳۵ نفر است که از این تعداد ۳ هزار و ۷۵ نفر بالای ۲۵ درصد جانبازی دارند (صداوسیما، ۱۳۹۵) از سال ۱۳۷۷ به این طرف، تعداد جانبازان مرد بیشتر شده است، اما تعداد جانبازان زن هم چنان ثابت مانده است (سجادی، ۱۳۸۸)

۱۰ متاسفانه آمارهای ذکر شده از منابع مختلف دارای اختلاف است.

ج - نقش مادری:

۱- مادر شهید/ مفقود الاثر : شاید عمیق‌ترین آلام از دست دادن فرزند را مادران شهدای مفقود الاثر کشیده و فراق و چشم‌انتظاری مانند کوهی سترگ بر جسم و جان این مادران افتاده و جز صبر راه دیگری ندارند؛ بعضی از ایشان زیر این بار طاقت‌فرسا جان به جان آفرین تسلیم کرده و نتوانستند به دیدن نشانی از فرزند و آرامشی اندک در جان خود برسند.

۲- مادران جانباز : مادران جانباز در مقابل دیگر مادران دارای اوضاع و احوال سخت‌تری هستند. مادران شهدا علی‌رغم تمام آلام و رنج‌هایی که متحمل شدند به یک توافق درونی با وضعیت خود و مسئله شهادت فرزندشان رسیده‌اند و دیگر بلا تکلیف نیستند. اما در مقابل مادران ۷۱ هزار و ۳۷۲ نفر^{۱۱} جانباز به خصوص عزیزانی که وضعیت سلامتی آنان وخیم است و در طی زمان، بیماری آنان وخیم‌تر می‌شود.

۳- مادر آزاده: بی‌خبری از حال و روز فرزند وضعیتی را پدید می‌آورد

درخت، یادگار فرزند

که این مادران را در یک تعلیق روانی فرو می‌برد. والدین ۱۳ هزار و ۸۲

نفر^{۱۲} آزاده با شکیبایی و تحمل بلا تکلیفی و شرایط دشوار اسیری فرزند به دست افسران معلوم الحال بعثی، حق بزرگی را برگردن ملت و کشور دارند. و استقلال و عزت به دست آمده در جهان امروز مرهون فداکاری آنان است.

د - نقش همسری :

۱- همسر شهید: این کشور زنانی را به عنوان همسران شهید در خود دارد که از آنان باید به نیکی یاد کرد. ۶۱ هزار و ۵۲ همسر شهدای دفاع مقدس^{۱۳} که هر کدام دنیایی از صبر و شکیبایی بوده و درد کشیده در هجران و فراق یارند و سرگذشت تک-تکشان شنیدنی و قابل تأمل و توجه است.

۲- همسر جانباز: دختران دل در گرو دین و میهن و رضای الهی داده، خدمت به جانبازان را بر خود واجب و تعهد کردند و با قبول مسئولیت زناشویی و تحمل سختی‌های آن به مدت یک عمر به ادای دینی پرداختند که در ازاء مدافعان از دین و کشور و ناموس داشتند. همسران جانبازان که جمع‌شان به ۳۱۷ هزار و ۱۹۳ نفر^{۱۴} در کشور می‌رسد با مشقاتی در زندگی روبرو بوده و هستند که تحمل یک روز آن برای دیگران مقدور نیست.

۳- همسر آزاده: صبر بر اسارت یکی از سنگین‌ترین سختی‌هایی بود که بانوان متحمل شدند. بی‌اطلاعی از وضعیت همسر یا فرزند کوه‌گرانی بود که استقامت بی‌نظیری را می‌طلبید تا بتوان آن را به سرمنزل مقصود رساند. اگر فقط از این بابت که زنان بر اسارت عزیزانشان را تحمل نمی‌کردند آن هم با آن مصائب و آلام، معلوم نبود سرنوشت دفاع مقدس و جنگ به کجا کشیده می‌شد.

ه - نقش سرپرستی :

۱- مدیریت خانواده شهید: همسران "شهید" شاید بیش از سایرین بر گردن جامعه و بازماندگان جنگ حق دارند. چه بسا زنانی که همسرانشان به شهادت رسیدند و آنها را با کودکانشان تنها نهادند و رسالت پدر بودن را نیز همپای وظیفه خطیر مادری بر دوش آن‌ها نهادند. آمار نشان می‌دهد این گروه از زنان در کسوت همسران شهید ۳۷۱۹۹ دختر و ۴۲۸۰۸ پسر را سرپرستی کرده‌اند (سجادی، ۱۳۸۸).

۲- مدیریت خانواده جانباز: در طیف گسترده زنان ایثارگر، ۳۱۷ هزار و ۱۹۳ بانوی^{۱۵} قرار دارند که به عنوان "همسر جانباز" مشغول انجام خدمتی الهی هستند و عاشقانه و عارفانه از مردان جانباز بعضاً بالای ۷۰ درصد جانبازی، قطع نخاعی و به ویژه جانبازان اعصاب و روان (دچار موج گرفتگی) پرستاری می‌کنند.

۱۱ خبرگزاری صدا و سیما به نقل از بنیاد جانبازان و امور ایثارگران (صداوسیما، ۱۳۹۵)

۱۲ خبرگزاری صدا و سیما به نقل از بنیاد جانبازان و امور ایثارگران

۱۳ خبرگزاری صدا و سیما به نقل از بنیاد جانبازان و امور ایثارگران

۱۴ خبرگزاری صدا و سیما به نقل از بنیاد جانبازان و امور ایثارگران

۱۵ خبرگزاری صدا و سیما به نقل از بنیاد جانبازان و امور ایثارگران

۳- مدیریت خانواده آزاده: یکی از مقاطع سخت در دوران زندگی خانواده آزادگان به زمانی بر می‌گردد که بانوان ضمن این‌که منتظر آزادی و برگشت همسران خود هستند باید تمام مسئولیت خانواده را به دوش گیرند. اینان در خیل همسران ۴۱ هزار و ۷۶ نفر آزاده^{۱۶} در حالی به مدیریت خانه خود مشغول بودند که هر لحظه احتمال شنیدن خبری ناگوار وجود داشت. و - نقش فرهنگی :

۱- مبلغین فرهنگی: در دوران دفاع مقدس برخی از بانوان به عنوان مبلغین فرهنگی در شهرها و روستاها با سخنرانی و صحبت به آگاه‌سازی زنان نسبت به وضعیت جنگ و جبهه‌ها می‌پرداختند.

۲- شاعران زن: بخشی از حمایت‌های عاطفی و معنوی بانوان از طریق شعر و از سوی شاعران زن ابراز شده و این اشعار، بر حضور بیشتر رزمندگان در جبهه‌ها تأثیر گذاشته است؛ بعنوان نمونه:

سپیده کاشانی: کجا می‌توانی ز قلبم ربایی تو عشق میان من و میهن من

طاهره صفار زاده: در سرزمین آسمانی جبهه کسی به خویش نمی‌اندیشد

سیمین دخت وحیدی: بیا که خصم زبون را به خاک بنشانیم به کوی دوست بشتابیم و سر بیفشانیم (سازمان تبلیغات اسلامی،

۱۳۹۴)

۳- عملیات فرهنگی: ۱ نجام امور تبلیغاتی و فرهنگی از زمینه‌هایی بود که زنان جوان در آن به خوبی به ایفای نقش پرداختند. نقاشی، طراحی، پوستر و تصویرسازی، خطاطی و پلاکارد نویسی و تهیه سربند از کارهای تبلیغاتی بود که توسط خانم‌ها انجام می‌گردید. پوشش دادن اخبار مربوط به جنگ در قالب انجام فعالیت‌های خبرنگاری و رسانه‌ای شکل گرفت (امامی، ۱۳۸۹). تهیه زندگی‌نامه از رزمندگان حین جنگ ۱۷ (صالحی ۱۳۹۱، ۷۲) هم از فعالیت‌های فرهنگی زنان به شمار می‌آید.

۴- امور شهدا و تفقد: در طی ۸ سال دفاع مقدس بسیاری از امور مربوط به شهدا توسط زنان انجام می‌شد. ستادهای تخلیه شهدا در مناطق جنگی، مراکز معراج شهدا در شهرستان‌ها و واحدهای تعاون در پایگاه‌های نظامی نیز از خدمات زنان در این زمینه بهره‌مند گردید (صداوسیما، ۱۳۹۵)

۵- بازدید از مناطق جنگی و راهیان نور: یکی از فعالیت‌های بانوان در خلال جنگ و بعد از جنگ بازدید از مناطق جنگی و شهرهای آزاد شده بود. بعد از قبول آتش بس به مرور این رویه در بین مردم رواج یافت؛ که امروزه در ایام تعطیلات نوروز مردم بصورت گسترده و انبوه در مناطق جنگی و عملیاتی حضور می‌یابند.

۶- حفظ آثار و فرهنگ دفاع مقدس: زنان در جنگ و پس از اتمام آن برای حفظ فرهنگ و ارزش‌های دفاع مقدس تلاش‌های متعددی داشته‌اند. این تلاش‌ها در قالب کارهای گروهی و فردی نمایان شده است.

جدول شماره ۱ - پیکربندی فعالیت بانوان در دفاع مقدس					
کد	نقش	کد	عنوان	کد	فعالیت
	۱	۱	حمایت‌های	۱	بدرقه فرزندان، همسر و والدین
			عاطفی -	۲	استقبال از رزمندگان و آزادگان
			روانی	۳	برگزاری مراسم معنوی/ یادبود شهدا /دعا و ایجاد فضای معنوی
	۱	۲	حمایت‌های	۱	جذب منابع مالی
			نقدی و	۲	تولید منابع مالی
			غیرنقدی	۳	اهدای وسایل و کالا
		۳	کمک‌های	۱	آشپزی/ پخت و پز

۱۶ خبرگزاری صدا و سیما به نقل از بنیاد جانبازان و امور ایثارگران

خیاطی و دوخت و دوز	۲	خدماتی	۴	حمایت‌های انگیزشی
تعمیر و بازسازی وسایل	۳			
تهیه مواد غذایی / نان	۴			
بسته بندی و ارسال	۵			
خدمات بهداشتی و شستشو	۶			
ازدواج با رزمندگان و جانبازان	۱			
تربیت فرزندان توانمند در خانواده جنگ	۲			
اسکان در استان‌های جنگی به منظور تقویت روحیه همسر	۳			
سرپرستی خانواده در عدم حضور عینی همسر	۴			
حمایت از همسران، فرزندان و برادران رزمنده	۵			
تشییع و تدفین شهدا و حضور بر مزار ایشان	۶			
بازتولید صبر و استقامت تا رهایی از دشمن	۷			
مشارکت حداکثری سیاسی و حضور در راهپیمایی	۸			
تشویق همسر و فرزندان برای حضور در جبهه‌های جنگ به عنوان یک فریضه	۹			
برگزاری با شکوه اعیاد دینی - ایرانی و ایجاد شور زندگی	۱۰			
امدادگری و بهیاری	۱	آموزش علمی تخصصی	۱	زن در نقش آموزشی
معلمی و تدریس	۲			
آموزش امور دینی / مبلغ دینی	۳			
کادر نظامی زن	۱	آموزش نظامی	۲	زن در نقش آموزشی
بسجیان و داوطلبین زن	۲			

کد	نقش	کد	عنوان	کد	فعالیت
۱	نقش درمانی	۱	نقش درمانی	۱	پزشک
				۲	پرستار
				۳	امدادگر
۲	نقش عملیاتی	۲	نقش عملیاتی	۱	رزمنده
				۲	رزمنده اطلاعاتی
				۳	شهیده
				۴	آزاده (اسیر جنگی)
				۵	جانباز
۳	نقش مادری	۳	نقش مادری	۱	مادر شهید/ مفقود الاثر
				۲	مادر جانباز
				۳	مادر آزاده

همسر شهید	1	4 نقش همسری
همسر جانباز	2	
همسر آزاده	3	
مدیریت خانواده شهید	1	5 نقش سرپرستی
مدیریت خانواده جانباز	2	
مدیریت خانواده آزاده	3	
مبلغین فرهنگی	1	6 نقش فرهنگی
شاعران زن	2	
عملیات فرهنگی	3	
امور شهدا و تفقد	4	
بازدید از مناطق جنگی و راهیان نور	5	
حفظ آثار و فرهنگ دفاع مقدس	6	
گوش به امر رهبری	1	7 نقش پیرو

ز - نقش پیرو

۱- گوش به امر رهبری: از باورهایی که تاثیر زیادی بر پیروزی رزمندگان اسلام داشت پیروی از رهبری امام خمینیه بود. قریب به اتفاق زنان و بانوان همتی والا و اراده‌ای محکم در اطاعت از رهنمودها و سخنان ایشان داشتند. اگر نبود ولایت‌پذیری و اطاعت زنان از نظرات امام و مقبولیت ایشان نزد بانوان، این همدلی و وحدت عمومی به دست نمی‌آمد و جامعه به تشتت و اختلافات عمیق کشیده می‌شد. زنان با نقش محوری که در کانون خانواده دارند باعث تاثیرپذیری افراد خانواده از عقاید و تفکر و منش‌شان می‌شوند. در جدول شماره ۱ پیکربندی از کلیه فعالیت‌های بانوان در دفاع مقدس با ۳ نقش کلی ۱۳ عنوان و ۵۱ فعالیت ارائه شده است.

این نقش‌ها در حالی صورت گرفت که جوامع درگیر جنگ‌های سخت بودند، امروزه جوامع با واژه‌هایی مانند "جنگ نرم" و "قدرت نرم" مواجه هستند، عرصه‌هایی که امنیت ملی را در عرصه جهانی شدن جاری و ساری کرده و مزیت رقابتی کشورها محسوب می‌شوند. جوزف نای، از پژوهشگران سیاسی مشهور معاصر آمریکا، قدرت نرم را به «توانایی شکل‌دهی ترجیحات دیگران» تعریف کرده است. جوزف نای قدرت سخت را به «قدرت برای اجبار» و قدرت نرم را به «قدرت برای جذب» تعریف می‌کند (افتخاری، ۱۳۸۷:۵۶). قدرت نرم معلول شخصیت جذاب، فرهنگ قوی و معقول، نهادها و ساختارهای منطقی و کارآمد، ارزش‌های سیاسی مشروع و مقبول، اقتدار اخلاقی و معنوی و امثال آن است. داشتن قدرت نرم یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های رهبری و مدیریت موفق است. یک رهبر بدون مقبولیت عمومی و مشروعیت اعتقادی نمی‌تواند به نحو موفق‌تری به رهبری خود ادامه دهد. قدرت واقعی هرگز از لوله‌های تفنگ و با زور سرنیزه به دست نیامده و نخواهد آمد. منابع و علل قدرت نرم را به سادگی و در کوتاه مدت نمی‌توان کنترل کرد و هر فرد یا دولتی نخواهد علیه این عوامل و منابع قدرت نرم موضع‌گیری نماید در حقیقت به اعتبار خود لطمه زده است. زیرا مخالفت و مقابله با این امور از دیدگاه مردم به معنای مقابله با خوبی‌ها و فضیلت‌ها است. به همین دلیل است که بسیاری از منابع قدرت نرم خارج از کنترل دولت‌ها و حکومت‌ها است. مگر آنکه اقداماتی علیه آن انجام گیرد که در دراز مدت توانایی‌ها و جذابیت‌های خود را از دست بدهد.

در فضای جنگ نرم دنیای کنونی، صحبت از موشک و اسلحه و تانک، کشتی و هواپیما نیست بلکه صحبت از ماهواره، اینترنت، روزنامه، خبرگزاری، کتاب، فیلم، سینما و عکس است. بنابراین سربازانی هم که در این جنگ نرم دخیل هستند و به سمت هم

شلیک می‌کنند دیگر ژنرال‌ها، افسرها و نظامی‌ها نیستند بلکه روزنامه نگاران، سینماگرها، عکاسان، هنرمندان و فعالان امور رسانه‌ها هستند که در بسیاری از کشورها به صورت هدفدار و به دستور یا تحت کنترل مقامات سیاسی فعالیت می‌کنند.

یکی از شاخص‌های قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران را می‌توان بهره‌گیری از قدرت نرم دانست. قدرت نرم زیرساخت‌های لازم را برای تولید امنیت نرم به وجود می‌آورد. ایران به لحاظ موقعیت ژئوپولیتیک و برخورداری از منابع عظیم طبیعی و معدنی در جایگاه خاص قرار دارد، اما نکته قابل توجه این است که ایران منبع عظیمی از قدرت نرم را همواره دارا بوده که شاید بتوان گفت استفاده از آن در وضعیت و موقعیت کنونی اهمیتی انکارناپذیر دارد و معمولاً این امر باعث دلمشغولی‌های بسیاری از کشورها در مورد ایران بوده و هست. دارا بودن فرهنگ غنی، بهره‌مندی از تمدن چند هزار ساله، وجود جاذبه‌های تاریخی و گردشگری محیط زیستی، اقتدار عظیم ناشی از نیروی انسانی، ادبیات لبریز از شاهکارهای جهانی، سهم قابل توجه در توسعه علم بشری، هنرمندی بی‌پایان در بسیاری از عرصه‌های هنری، زیبایی‌ها و عمق عمیق باورها و دلبستگی‌های مذهبی و صدها مثال دیگر کرانه بی‌پایان از منابع قدرت نرم را در مقابل چشمان ما قرار می‌دهد (افضلی، ۱۳۹۷).

میشل فوکو اندیشمند فرانسوی معتقد است؛ در قدرت نرم روی ذهنیت‌ها سرمایه‌گذاری می‌شود در این نوع قدرت، از جذابیت برای ایجاد اشتراک بین ارزش‌ها و از الزام به همکاری در راستای رسیدن به خواست‌ها بهره‌گیری می‌شود. اگر بازیگری موفق شود قدرت خود را در نگاه دیگران مشروع جلوه دهد و نهادهایی تأسیس کند که دیگران علائق خود را بر اساس ضوابط آن نهادها هماهنگ کنند، دیگر نیازی نیست تا بازیگر مسلط به شیوه سنتی عمل کند و برای تحقق خواست خود از نیروی نظامی یا تهدیدات خشن استفاده کند. اگر فرهنگ و ایدئولوژی بازیگر مسلط جذابیت داشته باشد، دیگران با شوق و سرعت وصف ناشدنی در راستای مورد نظر قدرت مسلط حرکت و حتی فکر خواهند کرد (گروه مطالعات امنیتی، ۱۳۸۷: ۴۴). شاخص‌های قدرت نرم را می‌توان به سه رکن اصلی و مهم طبقه‌بندی کرد:

۱- باورها و ارزش‌ها: باورها عبارتند از ایمان و اعتقادی که نسبت به وجهی از واقعیت وجود دارد که آن حقیقتی آزموده شده و دانست تلقی می‌شود، افراد بر اساس باورهای خود و متناسب با ارزش‌های خویش نظم و نظام می‌یابند.

۲- اعتماد: اعتماد جانمایه سرمایه اجتماعی است و یکی دیگر از ارکان قدرت را تشکیل می‌دهد. اعتماد اجتماعی بر انتظارات، تعهدات اکتسابی و تایید شده به لحاظ اجتماعی دلالت دارد که افراد به یکدیگر و نسبت به سازمان‌ها و نهادهای مربوط به زندگی اجتماعی خود دارند.

۳- اعتبار: ضلع دیگر قدرت نرم اعتبار است، اعتبار همواره مدنظر قدرت‌ها بوده است از این رو اندیشمندان آن را به عنوان یک منبع مستقل قدرت به شمار می‌آورند (متقی، ۱۳۹۰: ۱۰۸).

جوزف نای^{۱۸} تعریف‌های مختلفی از قدرت نرم ارائه می‌کند که برخی از آنها عبارتند از: توانایی جذب کردن دیگران، توانایی شکل دادن به ترجیحات دیگران، توانایی کسب مطلوب از طریق جاذبه، توانایی تعیین اولویت‌ها به گونه‌ای که مشروع به نظر رسیده یا دارای اعتبار معنوی باشد، قدرت جذب، اقناع و شیفتگی، یک نیروی فرهنگی اقتصادی، تغییر شکل قدرت از قدرت آمرانه به قدرت متقاعدکننده (نای، ۲۰۰۴) و در نهایت توانایی تأثیر بر دیگران به نحوی که خواسته شما به خواسته آنها تبدیل شود (نای، ۱۳۸۷). تعریف کامل قدرت نرم عبارت است از: توانایی تأثیرگذاری بر دیگران از طریق روش‌های مشارکتی، تعیین دستور کار متقاعد سازی و جذب مثبت به منظور به دست آوردن نتایج مطلوب. از مجموعه تعاریف بالا چنین بر می‌آید که قدرت نرم محصول و برآیند تصویرسازی مثبت و ارائه چهره موجه است، کسب اعتبار بین المللی و نفوذ در افکار عمومی داخلی و خارجی، قدرت تأثیرگذاری غیرمستقیم توأم با رضایت بر دیگران، اراده دیگران را تابع اراده خویش ساختن و مؤلفه‌هایی از این سنخ است. به این ترتیب در به کارگیری قدرت نرم نتایجی به صورت تولید رضایتمندی، تولید اعتقاد، تولید اعتبار و تمکین به دست می‌آید (یوسفی، ۱۳۸۷: ۲۰۰).

پیشینه تحقیقات مرتبط داخلی و خارجی

خامسی (۱۳۹۰) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان "بررسی تاثیر ارزش‌های مذهبی بر عکاسی جنگ ایران و عراق" ذکر می‌کند که هدف اصلی این پایان‌نامه مشخص کردن تأثیر ارزش‌های مذهبی بر عکاسی جنگ ایران و عراق می‌باشد. او با استفاده از نظریه ژرار ژانت به بررسی تحلیلی تأثیر دو متن ارزش‌های مذهبی و اعتقادات مردم و آثار عکاسی جنگ ایران و عراق پرداخته و یافته‌های پژوهش را با این مضمون ذکر کرده‌است. "عکاسی دفاع مقدس تحت تأثیر ارزش‌های ناشی از عقاید مذهبی بوده است و این تأثیرات در فضاهای آرام و توأم با حس معنویت عکس‌های جنگ نمود دارد" (خامسی، ۱۳۹۰).

محقق (۱۳۹۳) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان "مشارکت اجتماعی زنان در پشتیبانی از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران" عنوان می‌کند: هدف این تحقیق بررسی مشارکت اجتماعی زنان در پشتیبانی از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران می‌باشد (محقق، ۱۳۹۳).

عسگری (۱۳۹۳) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان "تجربه زیسته‌ی مادران شهدای جنگ عراق - ایران در شهر تهران" نشان می‌دهد که مادران شهدا بعنوان یکی از عوامل فرهنگ ساز جامعه مطرح می‌باشند (عسگری، ۱۳۹۳).

یوزباشی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه دکترا با عنوان "شخصیت پردازی زنان در هجده رمان جنگ ایران" کوشیده است راجع به شخصیت‌پردازی و انواع شخصیت، مطالبی ارائه کند و سپس به بررسی این شخصیت‌ها در داستان‌های جنگ بپردازد. وی نشان داد که زنان در رمان‌های جنگ در جایگاه‌های مختلفی از جمله مادر شهید و مفقودالثر، مادر جانباز، همسر شهید و جانباز، فرزند شهید و جانباز، زنان در پشت جبهه، زنان امدادرسان، پرستار و پزشک و زنان آواره ایفای نقش می‌کنند (یوزباشی، ۱۳۹۲).

بنی‌طبائی نائینی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان "نقش زنان در دفاع مقدس" با این ادعا که حضور مؤثر و متعهدانه بانوان ایرانی در عرصه‌های مختلف نظام در طول دفاع مقدس، به نحو چشم‌گیر حتی در برخی زمینه‌ها، مؤثرتر از مردان انجام گرفته است، دلایل الزام حضور مرد و زن در دفاع را از نظر فقهی ذکر کرده و به جلوه‌هایی از حضور ایشان می‌پردازد. وی حضور زنان دفاع مقدس را در سه نقش کلی رزمی اطلاعاتی، حمایتی پشتیبانی و امداد و درمان دسته‌بندی می‌کند (بنی‌طبائی نائینی، ۱۳۹۲).

صالحی (۱۳۹۱) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان "بررسی نقش زنان در جنگ ایران و عراق" به دنبال ساز و کار فعالیت و نقش زنان در هشت سال جنگ ایران و عراق از منظر مولفه‌های نظریه کارکردگرایی بوده است. در این تحقیق نشان داده شد که کارکردهای متفاوت نقش زنان به طور زایدالوصفی به افزایش سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی در سطح خرد و کلان و پمپاژ امید و اخلاق در جامعه بحران‌زده آن زمان ایران می‌انجامد (صالحی، ۱۳۹۱).

داودالموسوی (۱۳۹۱) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان "بررسی نقش نظامی و پشتیبانی زنان در استان سمنان در هشت سال دفاع مقدس" نشان می‌دهد که، تأمین نیروهای عظیم رزمنده که با تشویق، تهییج و بدرقه مادران و همسران بسوی جبهه‌ها روانه گشتند و حضور خواهران برای انجام کارهایی ولو به ظاهر ساده و جزئی در تمامی نقاط استان که تدارکات و پشتیبانی مناطق جنگی را به عهده داشتند مشاهده گردید و مهم‌تر از این‌ها حضور فعال بانوان باعث ایجاد روحیه و انگیزه در میان رزمندگان شده بود (داودالموسوی، ۱۳۹۱).

پایه شناس (۱۳۸۷) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان "بررسی ویژگی‌های عکاسی جنگ" ضمن تشریح مفصل تاریخچه عکاسی جنگ در دنیا از سال‌های اولیه و جنگ کریمه، جنگ جهانی اول و دوم تا جنگ ویتنام، کره و خلیج فارس به بررسی نقش عکاسان مشهور جنگی پرداخته‌است. تاریخچه عکاسی در ایران و سوابق سیاسی و برخورد‌های نظامی ایران و عراق در دهه ۵۰ و انقلاب اسلامی بخش دیگر این پایان‌نامه است. سپس پایه شناس به تشریح شروع جنگ عراق و ایران پرداخته و با بیان نقش عکاسان جنگ به دسته بندی ایشان مبادرت نموده و فضای کارکردی عکاسی جنگ و عوامل مؤثر بر آن از جمله سانسور و دخالت سازمان‌های نظامی را توضیح داده است (پایه شناس، ۱۳۸۷).

درویشی و امامی (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان "مشارکت سیاسی زنان در جنگ ایران و عراق (۱۳۵۹-۱۳۶۷)" ذکر می‌کند مشارکت و حضور فعال زنان ایرانی در جنگ ایران و عراق در حکم تجربه جدیدی در مجموعه مشارکت‌های مردمی و به مثابه پدیده کم سابقه‌ای در طول تاریخ ایران محسوب می‌شود. نویسندگان مقاله نقش زنان را در چهار گروه نقش رزمی-دفاعی، نقش پشتیبانی، نقش امدادی و نقش فرهنگی، تبلیغی و عاطفی دسته بندی کرده‌اند (درویشی و امامی، ۱۳۸۹).

اسکالی^{۱۹} (۲۰۱۵) در مقاله رسانه‌ای با عنوان "آواربرداری، وظیفه بسیاری از زنان برلین بعد از جنگ" که بر اساس خاطرات شاهدان عینی و تحقیقات منتشر شده نگاشته شده است می‌گوید این زنان آلمانی بودند که در زمان جنگ جهانی دوم حاضر بوده و بعد از آن هم نقش داشته و به زنان آوار مشهور شده‌اند. برداشتن آوار و پاک کردن خیابان‌ها از نخاله‌های ساختمانی که بعد از جنگ و بمباران برجای مانده بود، یکی از کارهای سختی است که این زنان آن را بعهد گرفته‌اند. مورخان تخمین می‌زنند که آن‌ها حدود ۵۰۰ میلیون متر مکعب از قلوه سنگ‌ها را از سراسر شهرهای آلمان جمع‌آوری کرده‌اند. نویسنده اذعان دارد که نقش این زنان فراموش شده و با توجه به سن بالای این افراد فرصت‌هایی اندک برای قدردانی و تشکر از آنان باقی مانده است (Scally, 2015).

دولین^{۲۰} (۲۰۱۵) از موسسه ملی همکاری دانشگاه ییل ۲۱ و مدارس در مقاله‌ای با عنوان "زنان، جنگ و تبلیغات: ارتباط فرهنگی در قرن مهم بیستم" به زمان آغاز ورود زنان به فعالیت‌های نظامی و پشتیبانی و صنعتی و همچنین نقش تبلیغاتی برای بسیج همگانی مردم در کمک به ارتش آمریکا اشاره دارد. وی عنوان می‌کند شعار معروف "رزی پرچ کن" و پوستر آن که در سراسر آمریکا شنیده شد و به سمبل کمک زنان در مبارزه و جنگ تبدیل شد، یکی از جنبه‌های تبلیغاتی به‌کار گرفته شده در طول جنگ جهانی دوم است (Devlin, 2015).

کولایی^{۲۱} (۲۰۱۴) در مقاله‌ای با عنوان "تاثیر جنگ ایران و عراق بر نقش‌های اجتماعی زنان ایرانی" مدعی است این مقاله در پی ارزیابی تغییرات در نقش زنان ایرانی به عنوان یکی از نتایج جنگ ایران و عراق است. این تغییرات در زندگی زنان ایرانی با غیبت بسیاری از مردان از خانه برای دفاع از کشور خود شکل یافت. در ادامه به برخی از نقش‌های زنان ایرانی از جمله: شرکت در ارتش، بسیج اقتصادی و اجتماعی، حمایت لجستیکی در مراکز و در خط مقدم، مراقبت از خانواده خود و حمایت‌های معنوی برای مردانی که به جبهه اعزام شده بودند، اشاره می‌کند. او همچنین مهاجرت از مناطق جنگی و آشنا شدن با دیگر محیط‌های اجتماعی را یک فرصت می‌داند. فرضیه این مقاله این است که جنگ باعث تغییرات گسترده‌ای بر نقش‌های سنتی زنان ایرانی شده است (Koolae, 2014).

یسیل^{۲۲} (۲۰۰۶) در مقاله‌ای با عنوان "چه کسی می‌گوید که جنگ فقط مردانه است؟" عنوان می‌کند نقش زنان خانه‌دار در انجام کارهای مردانه و حضوری فعال در کارخانجات و تولید نیازمندی‌های جنگ موضوعی است که در تبلیغات آمریکایی در جنگ جهانی دوم بر آن متمرکز است و با وجود نمادپردازی‌های زمان جنگ، میهن‌پرستی، فداکاری، پشتیبانی و مراقبت از هر چیزی، از نقش زنان برداشت و تفسیر شد. زنان کارگر جنگی، در تبلیغات به مثابه افرادی قوی، صالح، شجاع و قهرمان گمنام به تصویر کشیده شدند (Yesil, 2006).

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش از نظر هدف کاربردی و با روش کیفی از نوع تحلیل مضمون انجام شده است. جامعه آماری در بخش اول شامل، عکس‌های دفاع مقدس و کتاب‌ها و آلبوم‌های عکس قابل دسترس بوده و در بخش دوم شامل انتخاب خبرگان و عکاسان بر اساس روش انتخاب هدفمند و غیر احتمالی می‌باشد. برای بهره‌مندی از حداکثر ویژگی جامعه آماری در ابتدا از اطلاعات افراد خبره و مطلع برای تهیه فهرستی از کتاب‌های عکس منتشره در باره دفاع مقدس استفاده و طی جستجو و بررسی، دسترسی به مخازن مناسبی از این کتاب‌ها در کتابخانه ملی، کتابخانه حوزه هنری و انجمن عکاسان دفاع مقدس امکان پذیر شد. دامنه زمانی نشر این کتب از اواخر سال ۱۳۵۹ چند ماه پس از شروع جنگ تا موقع انجام این پژوهش می‌باشد که تماماً به موضوعات دفاع مقدس اختصاص دارند. ویژگی اصلی در انتخاب کتاب‌ها وجود عکس‌هایی از بانوان در آن‌ها بوده است همچنین این مجلدات دارای سطح علمی و تکنیکی مناسبی بوده و عکاسان آن عمدتاً بصورت حرفه‌ای فعالیت داشته و اغلب توسط ناشرین معتبر انتشار یافته‌اند. در

19 Derek Scally
20 Mary-Doris Devlin
21 Yale University
22 Bilge Yesil

مجموع حجم نمونه آماری در این بخش مشتمل بر ۸۷۵۵ قطعه عکس در قالب ۶۳ جلد کتاب (که دسترسی بدانها میسر شد) است. برای شمول بخشیدن به پژوهش، عکاسانی برای مصاحبه انتخاب شدند که متعلق به طیف‌های مختلف بوده و از غنای کاری بهتری نسبت به دیگران برخوردار بودند. به معنی دیگر منتخبین باید کسانی می‌بودند که بتوانند نظرات عکاسان دفاع مقدس را نمایندگی کنند و از دانش لازم و تجربه عمیق‌تری به‌رمند بوده و قادر باشند اطلاعات صریح و دقیقی را در اختیار گذارند. با بررسی کتب عکاسی لیستی از عکاسان که دارای تصویر با موضوعیت زن بودند، به دست آمد. این لیست شامل ۲۰۲ نفر عکاس که تعداد عکس‌های ایشان در آن مشخص بود می‌شد. انتخاب خبرگان با نظر اساتید محترم پایان‌نامه و مشورت عکاسان صورت پذیرفت. افرادی از بین اساتید دانشگاه، دست‌اندرکاران فعالیت‌های فرهنگی و مدیران مرتبط، برای مصاحبه پیشنهاد و انتخاب شدند.

متغیرهای بازشناسی

برای بررسی عکس‌ها (نمونه آماری) دو متغیر در نظر گرفته شد که واجد عنصری برای تعیین عکس بانوان و شناسایی نقش فرهنگی باشد. متغیر اول با عنوان "حضور بانوان/ موضوع" و متغیر دوم با عنوان "نمود/ فعالیت" تعریف شد. این دو متغیر دو وجهی مسیر بررسی و امکان شناسایی و تفکیک انواع نقش فرهنگی زنان را فراهم می‌کند و به سرانجام رسیدن تحقیق و نتیجه‌گیری را در دسترس قرار می‌دهد.

بدلیل اهمیت زمان و دستیابی به دقت بیشتر در تحلیل و نتیجه‌گیری، تصاویر بر مبنای زمان ثبت آنها نیز مورد توجه قرار می‌گیرند که با سه دسته قبل از جنگ، هنگام جنگ و بعد از جنگ تفکیک می‌شوند.

۱- موضوع / حضور بانوان

هر ایزه‌ای که مورد توجه عکاس قرار گیرد دارای موضوعی است که در مواجهه با عکس، می‌توان آن را دریافت. موضوع، یک عامل اساسی برای عکس است. تشخیص موضوع و درج آن در این پژوهش برای تمامی عکس‌ها با عنوان "موضوع عکس" در ستون مربوطه درج گردید؛ تا امکان دسته‌بندی متغیر دوم و سپس بکارگیری مولفه‌ها و شاخص‌های تعریف شده فراهم شود. البته تخصیص و تعیین موضوع بعد از روئیت تصویر زنان در عکس‌ها انجام می‌شود.

۲- نمود / فعالیت:

زمانی که حداقل یک عامل انسانی در قاب تصویر جای می‌گیرد می‌توان برای حضورش، فعالیت و کارکردی را معین کرد. هر ایزه در عکس دارای نمود و فعالیتی است که در این تحقیق به فعالیت "فرهنگی" یا "غیرفرهنگی" دسته‌بندی شده است. این متغیر باعث خواهد شد که تنوع نقش فرهنگی و سهم و میزان تصاویر آن در عکاسی دفاع مقدس تعیین شود.

شناسایی انواع نقش فرهنگی (قدرت نرم) زنان

یکی از اهداف این مقاله شناسایی نقش فرهنگی زنان در آثار عکاسی دفاع مقدس مبتنی بر قدرت نرم و انواع آن است. از این رو من بعد نقش‌های بیان شده در قالب فرهنگی و با رویکرد ابزار قدرت نرم فقط مورد توجه قرار می‌گیرد. به همین منظور تصاویری که موضوعشان در حوزه فعالیت فرهنگی قرار دارد مبنای شناسایی برای انواع نقش فرهنگی خواهد بود. تصاویر بر اساس همبستگی در موضوع، همگرایی و مشابهت، پیام نهفته در عکس، فعالیت و نقش زنان تحت چهار "مولفه" و بیست و شش "شاخص" زیر دسته‌بندی می‌شود:

مؤلفه "بازنمودهای فرهنگی": در این مولفه به عادات عینی و رفتارهایی توجه شده که دارای نمود فرهنگی است و در جامعه و زندگی جاری و ساری است. در این مولفه هفت شاخص قرار دارد.

مؤلفه "تجلی بخشی مشارکت‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی": این مؤلفه بلند و ۵ شاخص آن به فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی اختصاص دارد که از طرفی هم بر شکل‌گیری و تقویت فرهنگ جامعه اثرگذار بوده و از سوی دیگر فرهنگ جامعه در شکل‌گیری آن موثر است.

مؤلفه "نقش انگیزشی و اثرگذار در تعاملات اجتماعی": در مؤلفه فوق و با هفت شاخص به اموری پرداخته شده است که باعث توان مضاعف در تعاملات اجتماعی بوده و در دیگران به افزایش انگیزه و جوشش کمک کرده و باعث برانگیزانندگی در سطوح جامعه می‌شود.

مؤلفه "نقش توان‌افزایی در تولید سبک زندگی": در این مؤلفه به مسائل و حوزه‌های مختلف زندگی پرداخته شده است. کیفیت زندگی، حفظ و بقا کانون خانواده، نگهداری و مراقبت از همسران و فرزندان آسیب دیده از جنگ، تحمل مشکلات و سختی‌های آوارگی و اصرار حداکثری بر باقی ماندن در شهر و دیار علی‌رغم مماس بودن با جنگ و خطرات ناشی از آن، مواردی است که در مؤلفه چهارم با هفت شاخص جمع بندی شده است.

این پژوهش برای بهره‌گیری از داده‌های آثار عکاسی دفاع مقدس، از طریق مشاهده به بررسی واحد تحلیل (عکس‌های جنگ و دفاع مقدس) پرداخته است. در بخش تحلیل مضمون نیز به نظرات خبرگان و عکاسان رجوع شده است. نوع ابزار مصاحبه نیمه ساختاریافته با جواب‌های باز و به شیوه رو در رو (چهره به چهره) بوده و تا رسیدن به اشباع نظری ادامه پیدا کرده است. برنامه مصاحبه به گونه‌ای طراحی شد که همه مصاحبه‌شوندگان تقریباً شنونده پرسش‌های واحدی به شکلی یکسان بودند. انتخاب روش مصاحبه با تکنیک نیمه ساختاریافته و طراحی نمونه سوال یکسان به همراه جواب باز، روایی و پایایی پژوهش را تقویت کرده است. این مصاحبه‌ها یا در دفاتر ایشان صورت پذیرفت و یا به محل انجمن عکاسان دعوت شدند و در فضایی مناسب و دوستانه گفتگوها انجام و ضبط گردید. کدبندی به هنگام تفسیر داده‌ها انجام شد و تکوین آن‌ها به گونه‌ای تحلیل گردید که هر گزاره متعلق به مشارکت‌کننده مشخص و معین باشد. فرایند تحقیق به منزله یک کل در هر دو بخش با جزئیات بیشتری ثبت شده که این عامل به پایایی کل فرایند کمک کرده است. همچنین برای تقویت صحت یافته‌ها و ایجاد قابلیت اعتماد اقدام به دعوت از طیف‌های متفاوت برای مصاحبه و استفاده از تکنیک سه سوسازی، دریافت تاییدیه خلاصه جواب یا جملات اصلی از مصاحبه‌شوندگان، شده است.

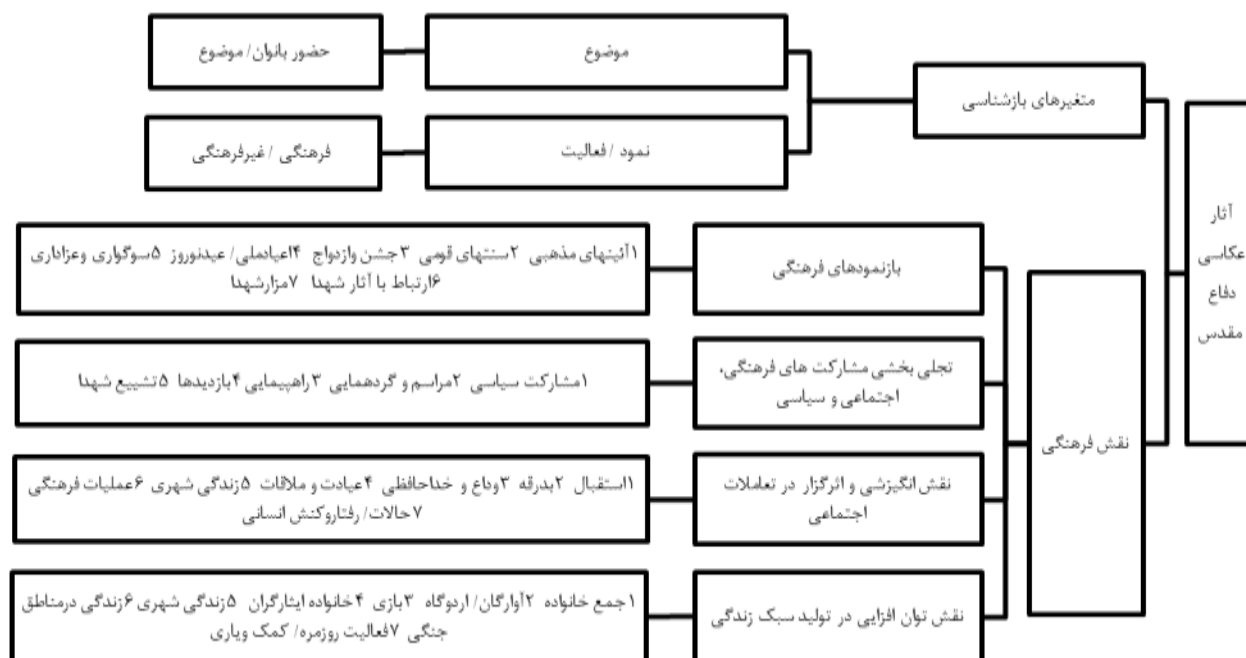
تجزیه و تحلیل داده‌ها در یک مطالعه کیفی اساساً شامل ترکیب اطلاعات حاصل از منابع مختلف به شکل یک توصیف پیوسته از آنچه محقق مشاهده یا کشف کرده است، می‌باشد. فرایند تحلیل داده‌ها شامل شناسایی گفته‌های اساسی و کلیدی و دسته‌بندی آنها بر حسب مقوله‌هاست. از بین روش‌های تحلیل کمی، ساختاری و تفسیری مصاحبه در این پژوهش بیشتر از روش سوم استفاده شد. با مقوله‌سازی (مفاهیم پایه) و کدگذاری معنایی (مفاهیم سازمان‌دهنده) و عنوان بندی (مفاهیم فراگیر) تحلیل داده‌ها انجام شد. ابتدا از بین جواب افراد مفاهیم اصلی و برجسته استخراج شده و سپس برای جواب‌های مشابه یک مفهوم پایه در نظر گرفته شد. در گام بعدی مفاهیم مشابه تحت مفاهیم سازمان‌دهنده (کدگذاری معنایی) به دسته‌های بزرگتری تقسیم شدند.

جدول شماره ۲ - پیکربندی نقش فرهنگی زنان در نمونه آماری عکس دفاع مقدس			
کد مولفه	مولفه	کد شاخص	شاخص
۱	بازنمودهای فرهنگی	1	آئینهای مذهبی
		2	سنتهای قومی / محلی
		3	جشن و ازدواج
		4	اعیاد ملی / عید نوروز
		5	سوگواری و عزاداری
		6	ارتباط با آثار شهدا

مزار شهدا	7		
مشارکت سیاسی	1	تجلی بخشی مشارکت‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی	۲
مراسم و گردهمایی	2		
راهپیمایی	3		
بازدیدها	4		
تشییع شهدا	5		
استقبال	1	نقش انگیزشی و اثرگذار در تعاملات اجتماعی	۳
بدرقه	2		
وداع و خداحافظی	3		
عیادت و ملاقات	4		
فعالیت آموزشی	5		
عملیات فرهنگی	6		
حالات / رفتار و کنش انسانی	7		
جمع خانواده	1	نقش توان افزایی در تولید سبک زندگی	۴
آوارگان / اردوگاه	2		
بازی	3		
خانواده شهدا، آزادگان و جانبازان	4		
زندگی شهری	5		
زندگی در مناطق جنگی	6		
فعالیت‌های روزمره / کمک و یاری	7		

مدل مفهومی تحقیق

همانگونه که در این مدل مشخص شده برای دستیابی به هدف اصلی تحقیق از بین جامعه آماری، ابتدا باید موضوع و حضور بانوان در عکس تعیین شود. سپس متغیر دوم که مربوط به تعیین نوع فعالیت فرهنگی یا غیر فرهنگی است بکار بسته می‌شود. سپس برای تعیین انواع نقش فرهنگی زنان بر اساس چهار مؤلفه و بیست و شش شاخص ذکر شده تنوع نقش‌های فرهنگی بدست می‌آید.

یافته‌های تحقیق

در یک نگاه اولیه و کلی آمار توصیفی نشان داد در بین ۸۷۵۵ عکس از ۶۳ مجلد کتاب، بانوان در ۱۴۴۱ تصویر دیده و ثبت شده‌اند. این تعداد عکس ۱۶/۴۶ درصد کل تصاویر نمونه آماری را تشکیل می‌دهد. زنان در ۶۲/۹ درصد از عکس‌هایشان با موضوع فرهنگی ظاهر شده و در ۳۷/۱ درصد باقیمانده سایر موضوعات را به نمایش گذاشته‌اند.

بازشناسی و متغیرهای آن

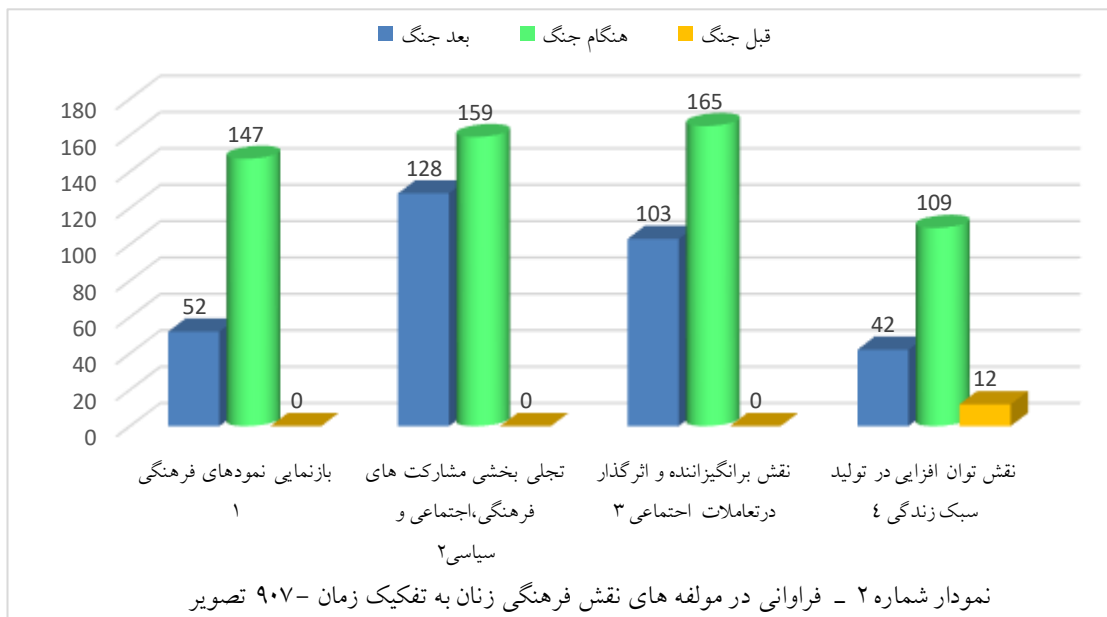
در بخش بازشناسی تصاویر جامعه آماری در دو متغیر "موضوع" و "نمود/ فعالیت" و ۴ وضعیت مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفت. این جدول مقایسه‌ای بین وضعیت دوگانه متغیرها با زمان ثبت تصاویر را نشان می‌دهد. برای ۱۴۴۱ تصاویر شناسایی شده بانوان موضوع احصاء و تعیین شد تا امکان جداسازی نقش فرهنگی از غیر آن فراهم شود. از کل تصاویر بانوان ۹۰۷ قطعه متعلق به نقش فرهنگی و تعداد ۵۳۴ عکس مربوط به فعالیت غیر فرهنگی است.

نسبت درصد	فراوانی	زمان / تاریخ			وضعیت	متغیر
		قبل جنگ	هنگام جنگ	بعد جنگ		
۱۰۰	۱۴۴۱	۱۴	۱۰۴۳	۳۸۴	موضوع / حضور بانوان	موضوع
۳۷/۱	۵۳۴	۲	۴۶۴	۶۸	غیر فرهنگی	نمود / فعالیت
۶۲/۹	۹۰۷	۱۲	۵۷۹	۳۱۶	فرهنگی	

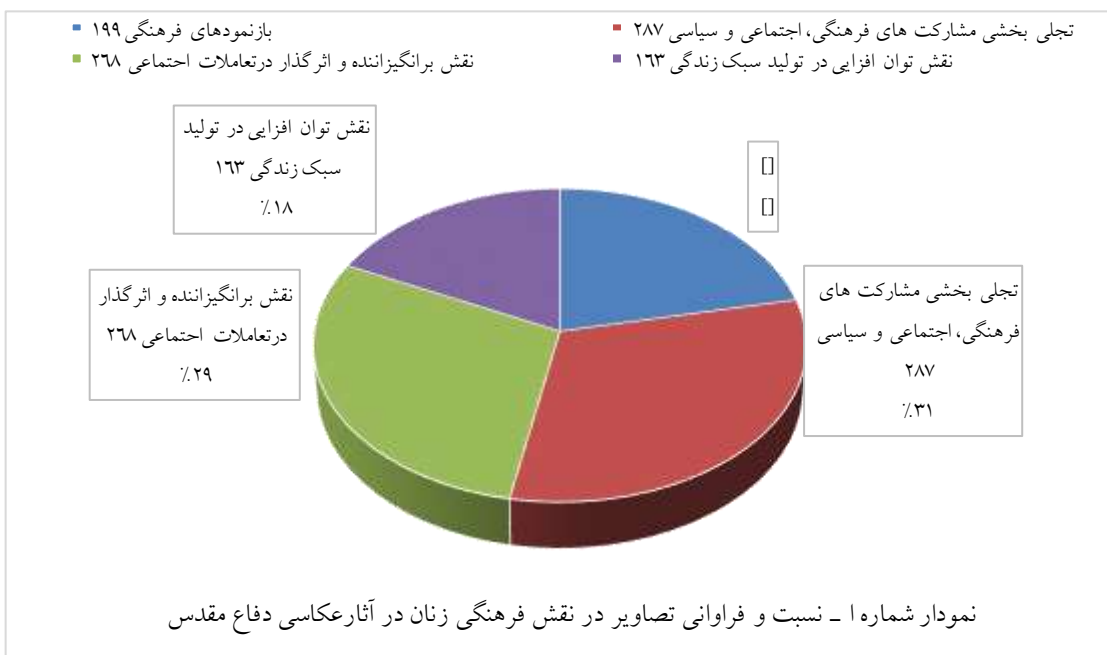
تنوع نقش فرهنگی زنان در آثار عکاسی دفاع مقدس

با توجه به چهار مولفه تعریف شده (جدول شماره ۲) نگاهی کلی به نقش فرهنگی زنان با فراوانی کل ۹۰۷ تصویر در نمودار شماره ۱ ارائه می‌گردد.

توزیع تصاویر در چهار مولفه نقش فرهنگی زنان فارغ از تاریخ عکس‌ها از یک تناسب منطقی برخوردار است. تعداد عکس‌ها با توجه به ضریب اهمیت این چهار حوزه نشان از روندی منطقی در نشر تصاویر دارد؛ و باعث افزایش انطباق دریافت مخاطبین

عکس‌ها از نقش زنان با عینیت و حقیقت موضوع می‌شود. هر چند بعضی از فعالیت زنان در زمان جنگ و یا بعد از جنگ بوده اما

در مجموع ثبت و انتشار تصاویر و تنوع فعالیتی و میزان آن به یک روند منطقی و ایجاد تناسب و هم وزنی در مولفه‌ها انجامیده است.

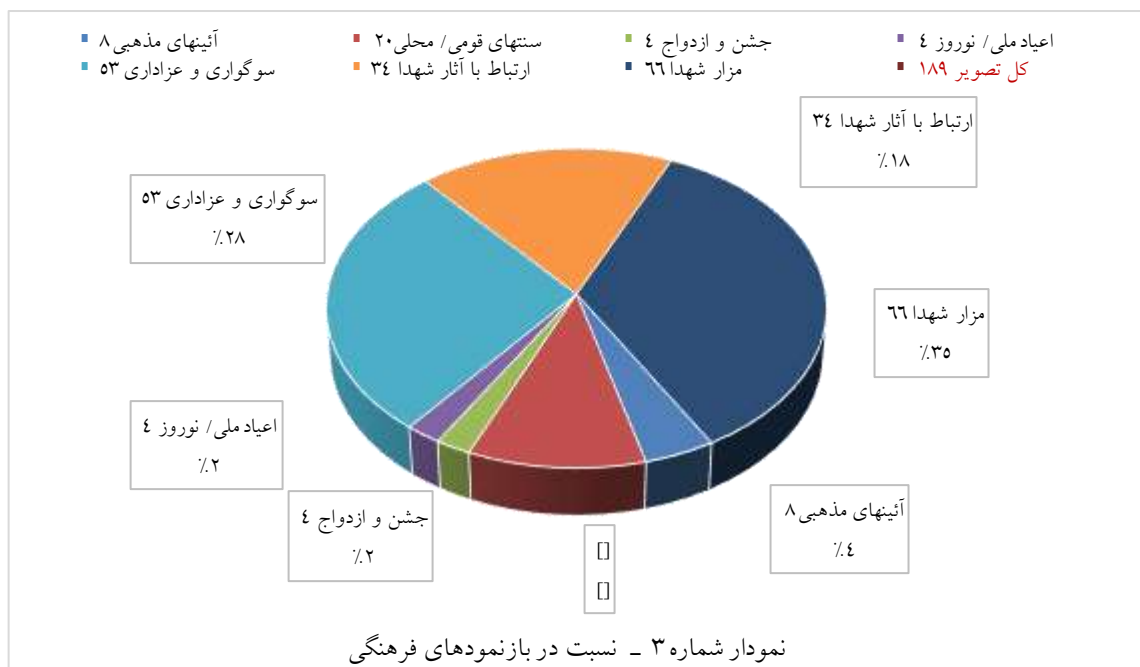
جدول شماره ۴ - فراوانی تصاویر در نقش فرهنگی زنان به تفکیک زمان

فراوانی				نقش فرهنگی			
جمع	قبل جنگ	هنگام جنگ	بعد جنگ	شاخص	کد	مولفه	کد
8	0	4	4	آئین‌های مذهبی	1	بازنمودهای فرهنگی	1
20	0	19	1	سنت‌های قومی / محلی	2		
4	0	۰	4	جشن و ازدواج	3		
4	0	3	1	ایجاد ملی / نوروز	4		
53	0	45	8	سوگواری و عزاداری	5		
34	0	15	19	ارتباط با آثار شهدا	6		
66	0	61	5	مزار شهدا	7		
189	0	147	42	جمع			
7	0	7	0	مشارکت سیاسی	1	تجلی بخشی مشارکت‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی	2
38	0	37	1	مراسم و گردهمایی	2		
37	0	36	1	راهپیمایی	3		
51	0	13	38	بازدیدها	4		
154	0	66	88	تشییع شهدا	5		
287	0	159	128	جمع			
95	0	1	94	استقبال	1	نقش انگیزشی و اثرگذار در تعاملات اجتماعی	3
84	0	84	۰	بدرقه	2		
40	0	37	3	وداع و خداحافظی	3		
1	0	1	۰	عیادت و ملاقات	4		
8	0	6	2	فعالیت آموزشی	5		
15	0	14	1	عملیات فرهنگی	6		
25	0	22	3	حالات / رفتار و کنش انسانی	7		
268	0	165	103	جمع			
11	0	9	2	جمع خانواده	1	نقش توان افزایی در تولید سبک زندگی	4
22	0	21	1	آوارگان / اردوگاه	2		
8	0	7	1	بازی	3		
38	0	7	31	خانواده شهدا، آزادگان و جانبازان	4		
24	8	16	۰	زندگی شهری	5		
50	0	44	6	زندگی در مناطق جنگی	6		
10	4	5	1	فعالیت‌های روزمره / کمک و باری	7		
163	12	109	42	جمع			
907	12	580	315	جمع کل			

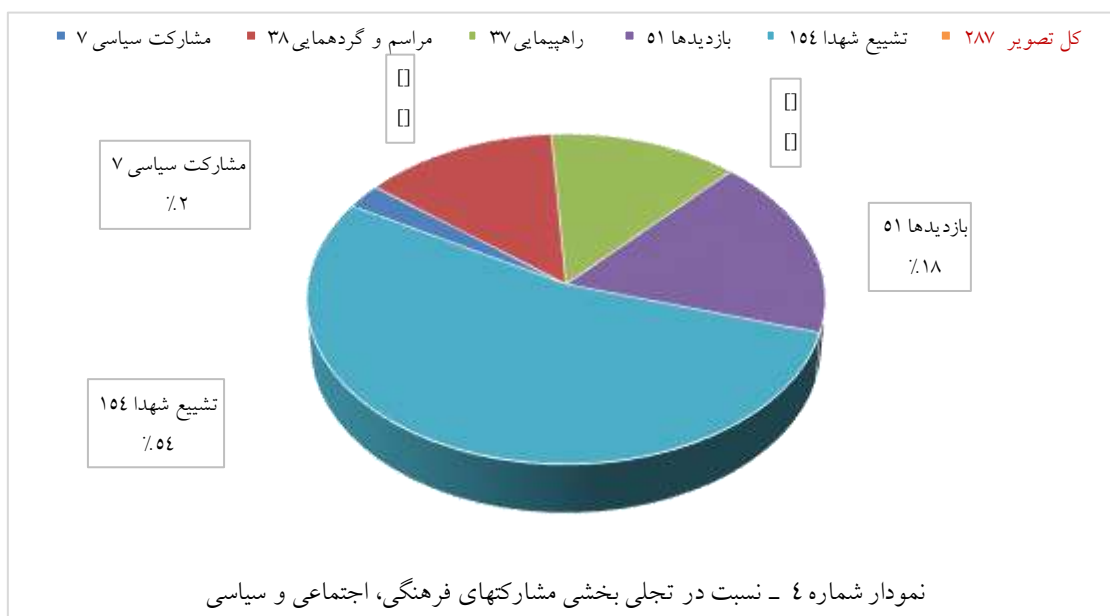
حال که یک تصویر کلی از وضعیت نقش فرهنگی زنان و فراوانی تصاویر ارائه شد، یافته‌ها و داده‌های هر چهار مولفه ارائه و به تحلیل آن‌ها پرداخته می‌شود. ابتدا به مولفه بازنمودهای فرهنگی پرداخته می‌شود:

۱- بازنمودهای فرهنگی :

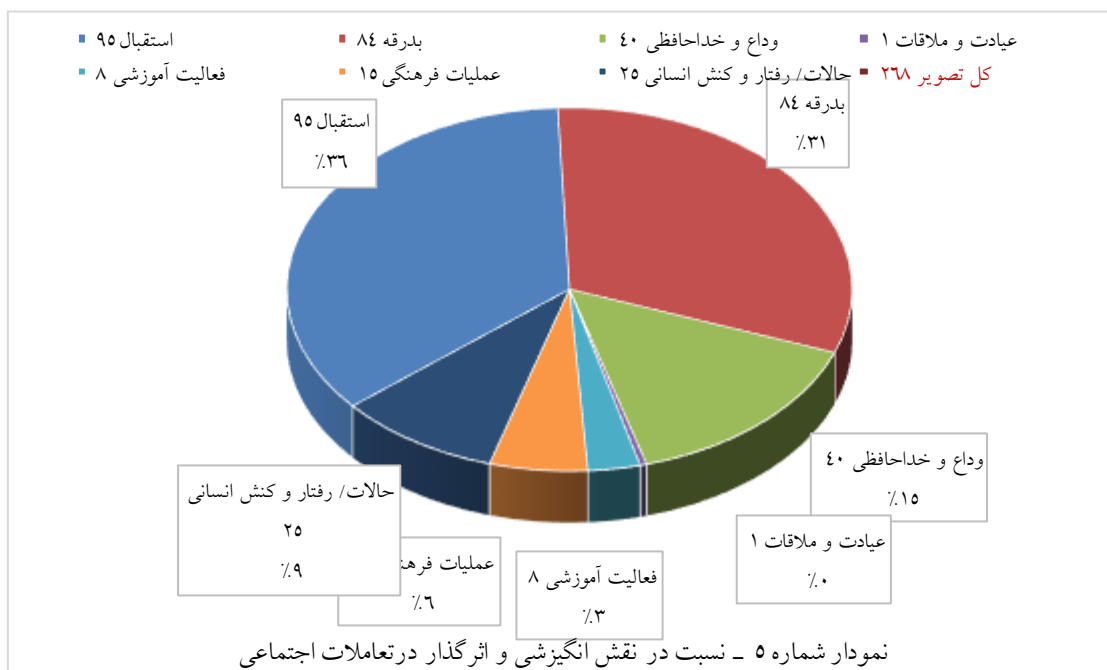
این مولفه با جمع کلی ۱۹۹ تصویر، نشان دهنده توجه و علاقمندی عکاسان و ناشرین در بیان احساسات و عواطف در زمینه نمودهای فرهنگی است. به نظر می‌رسد که بعد از جنگ فرصت بیشتری برای پرداختن به موضوعات متنوع‌تر وجود داشته، اما همچنان موضوع "اعیاد ملی"، "جشن و ازدواج" و "آئین‌های مذهبی" از کانون توجه بدور مانده است.

۲- تجلی بخشی مشارکت‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی :

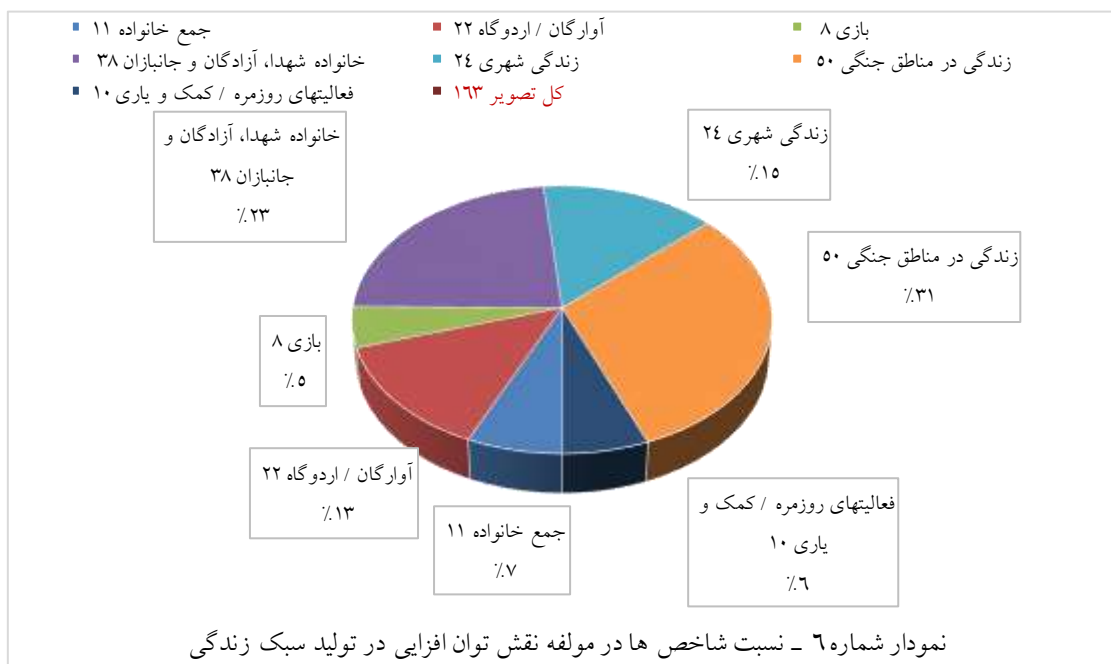
در این مولفه با جمع کلی ۲۷۷ تصویر، بیشترین تصاویر منتشره متعلق به شاخص "تشییع شهدا" است. مشارکت زنان در نمود و فعالیت تشییع شهدا در بعد از جنگ بیش از دوران جنگ است که تاکید بر حضور زنان در این موضوع را می‌نمایاند. همچنین خبر از تمرکز عکاسان و ناشران بر این موضوع را می‌دهد که نشان از علائق و سیاست‌گذاری‌های اتخاذ شده است.

۳- نقش انگیزشی و اثرگذار در تعاملات اجتماعی :

این مولفه با جمع کلی ۲۶۸ تصویر، بیشترین تصاویر منتشره متعلق به سه شاخص مرتبط بهم است که شامل استقبال، بدرقه و وداع و خداحافظی در دوران جنگ و بعد از جنگ است. تمرکز تصاویر بر جنبه‌های عاطفی و انگیزشی است. بیشتر تلاش برای بازنمود حالات عاطفی زنان در این سه موضوع بخصوص در استقبال از آزادگان متمرکز می‌باشد. نکته جالب اینکه ۴ عکس منتخب عکاسان هم در موضوع بدرقه و وداع و خداحافظی است.

۴- نقش توان افزایی در تولید سبک زندگی :

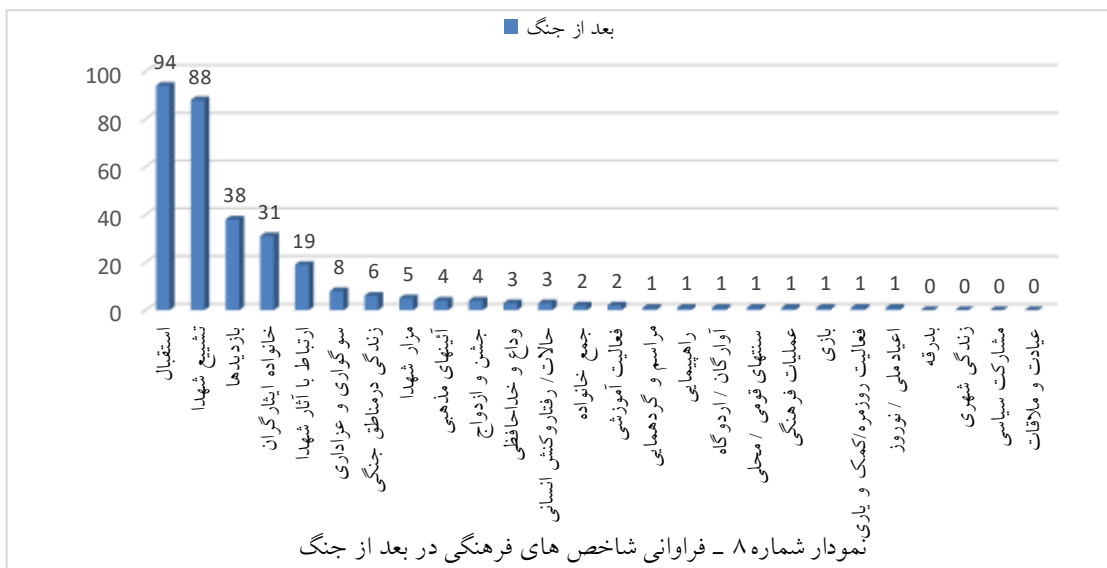
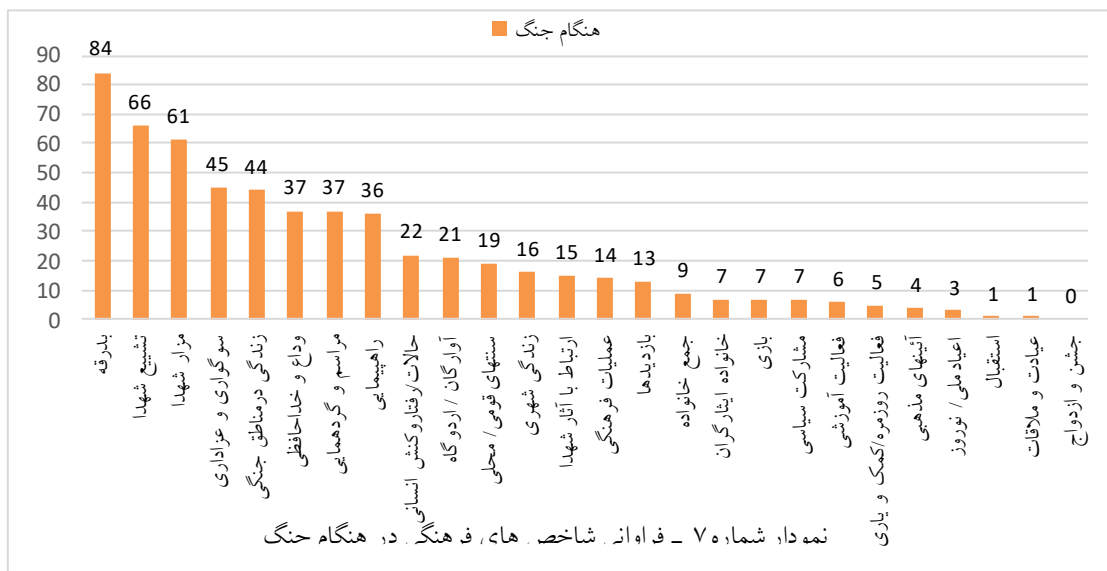

خانواده و جلوه‌های مختلف آن موضوعی است که این نمودار آنرا تبیین می‌کند. در این مولفه با جمع کلی ۱۶۳ تصویر، بیشترین عکس‌ها به شاخص زندگی در مناطق جنگی در هنگام جنگ و خانواده شهدا، آزادگان و جانبازان در بعد از جنگ

اختصاص دارد. این شاخص بعد از جنگ اولین موضوعی است که عکاسان را برای عکاسی بخود جذب کرده و همچنین ناشیرین و سردبیران در نشر آن کوشیده‌اند. مقاومت و پافشاری زنان بر زندگی حتی در مکان و زمانی سخت و مماس با جنگ و پذیرش ناامنی و همچنین اصرار بر حفظ کانون خانواده علی‌رغم شهادت، جانبازی یا اسارت همسر، تلاشی است درخور که در تصاویر، راه یافته و بخوبی منعکس و نمود دارد.

فراوانی کل شاخص‌های فرهنگی به تفکیک زمان :

در نمودار شماره ۷ و ۸ مقایسه‌ای مرتبه‌ای بین فراوانی انواع نقش فرهنگی زنان به تفکیک هنگام جنگ و بعد از جنگ ارائه گردیده است؛ که نقاط اوج و فرود فعالیت‌ها و نقش زنان را از یک سو و میزان انعکاس موضوعات در آثار عکاسی را از سوی دیگر نشان داده است.

هر چه شاخص به سمت راست دو نمودار مذکور نزدیک می‌شود بار عاطفی و انگیزشی تصاویر کم شده و انگیزه‌های حمایتی و عملگرایی تقویت می‌شود و به علت کاهش خمیرمایه عاطفی و انگیزشی، تعداد تصاویر هم کم شده است. جمع بیشترین فراوانی در دو نمودار به ترتیب مربوط به تشییع شهدا، استقبال و بدرقه است که از آن‌ها می‌توان به عنوان موثرترین نمودها در تجلی بخشی

به مشارکت‌های فرهنگی و اجتماعی نام برد و عمیق‌ترین نقش در تعاملات اجتماعی را به آن‌ها نسبت داد. بیشترین بازنمودها به فعالیت‌های عینی و ملموس و برون‌دادی معطوف شده‌است. تأیید این ادعا وجود بیشترین فراوانی در سه شاخص اول نمودار ۷ و ۸ است. جامعه عکاسی از پرداختن به مسائل درونی، حالات و احساسات بانوان و یا مشکلات بجامانده از جنگ سرباز زده و یا با کمترین توجه از آن عبور کرده‌است. موضوعاتی که در نگاه اول دیده نمی‌شوند و عینی و ملموس نبوده و کمتر به چشم می‌آیند، اما با کنکاش، جستجو و مذاقه خود را به رخ می‌کشند و روی باز می‌تابند. برای کشف این حقایق ذهن پرسش‌گر علاقمند و کنجکاو عکاسی کشور باید دست به کار شود و تا وقت باقی است این پازل گم شده را بیابد و آن را بر جای مناسب خود بنشاند.

تفکیک و شناسایی نقش فرهنگی:

طبق شاخص‌های استخراج شده، نقش فرهنگی زنان در حوزه قدرت نرم در چهار مؤلفه شناسایی و قواره‌بندی گردید که با توجه به فراوانی آن‌ها در آثار عکاسی به ترتیب زیر می‌باشند:

الف - بازنمودهای فرهنگی: بیشترین فراوانی در این مؤلفه متعلق به شاخص مزار شهدا و سوگواری و عزاداری است که بیش از ۶۳٪ تصاویر را به خود اختصاص داده است. تصاویری که زنان را در مزارها و مقابر شهدا در حالات مختلف و یا عزاداری و سوگواری نشان می‌دهد. این دو شاخص در این مؤلفه دارای بیشترین حس عاطفی و احساسی است و در حوزه حمایت‌های انگیزشی قرار می‌گیرد. همچنان علت فراوانی حضور زنان، مسائل عاطفی و احساسی ارزیابی شد. در این مؤلفه زنان در جایگاه دارندگان بیشترین حالت عاطفی و احساسی در مقابل از دست دادن عزیزان نشان داده شده‌اند.

ب - تجلی بخشی مشارکت‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی: این مؤلفه با پنج شاخص؛ مشارکت سیاسی، مراسم و گردهمایی‌ها، راهپیمایی‌ها، بازدیدها و تشییع شهدا، دارای بیشترین فراوانی در بین دیگر مؤلفه‌ها بودند. بیشترین نمود در این مؤلفه به شاخص تشییع شهدا با فراوانی ۵۴٪ اختصاص دارد که بیشتر آن در دوره بعد از جنگ ثبت شده است. این فعالیت به حوزه حمایت‌های انگیزشی بانوان تعلق دارد و آنان را در بستر رویدادی اجتماعی به تصویر می‌کشد. به نظر می‌رسد فعالیت‌هایی که برخاسته از عواطف و احساسات باشند تولید انگیزه بیشتری در زنان می‌کنند و آنان حضور قوی تری از خود را به نمایش می‌گذارند. زنان بیشترین نمود و تجلی اجتماعی را در تشییع شهدا داشتند و حتی این نمود بعد از جنگ نیز افزایش داشته است.

ج - نقش انگیزشی و اثرگذار در تعاملات اجتماعی: در این مؤلفه بیشترین فراوانی متعلق به شاخص "استقبال و بدرقه" است و اگر "وداع و خداحافظی" را هم به عنوان سومین فراوانی به حساب آوریم سرجمع بیش از ۸۲٪ از تصاویر را شامل خواهد شد. همچنان این سه رفتار از تمایلات عاطفی و احساسی برخوردار است. در هنگام جنگ بیشترین فراوانی متعلق به بدرقه و وداع با رزمندگان است. این فعالیت به حوزه حمایت‌های عاطفی و روانی تعلق دارد. شاخص استقبال که مربوط به زمان ورود آزادگان است، دارای بالاترین فراوانی در تمامی ۲۶ شاخص تعریف شده است. با توجه به اهمیت مسائل عاطفی برای بانوان می‌توان نتیجه گرفت که این شاخص باعث برانگیختن قوی‌ترین حمایت‌های عاطفی و روانی گردیده است. زنان در این تصاویر بسیار عاطفی اما مقاوم و صبور به تصویر کشیده شده‌اند.

د - نقش توان افزایی در تولید سبک زندگی: در این مؤلفه که به نقش خانواده و زندگی و فعالیت‌های روزمره در خلال جنگ و پس از آن پرداخته شده است. بالاترین فراوانی به شاخص زندگی در مناطق جنگی و خانواده شهدا، آزادگان و جانبازان اختصاص دارد؛ با این تفاوت که شاخص اول در هنگام جنگ و شاخص دوم بعد از جنگ مورد توجه عکاسان بوده است. این دو گونه رفتار به حوزه حمایت‌های انگیزشی و نقش مادری، همسری و سرپرستی بانوان برمی‌گردد. به نظر می‌رسد زنان به دلیل داشتن انگیزه قوی در حفظ خانواده و صیانت از کانون زندگی، سختی و ناگواری‌ها را تحمل می‌کنند و در این باره صعوبت‌ها را بیجان می‌خرند تا از حریم خانوادگی دفاع کرده و آنرا گرم نگه دارند. تجلی این رفتار در زمان جنگ، ماندن و زندگی کردن در مناطق جنگی یا سکونت در اردوگاه‌های مهاجرین و بعد از جنگ در نگهداری از جانبازان، تحمل داغ فقدان فرزند و همسر و دوری آن‌هاست. برای عکاسان این موضوع درخور توجه بوده و خانواده شهدا، جانبازان و کسانی که به خاطر زندگی در مناطق آلوده به بقایای مواد منفجره و مین و بمب‌ها صدمه و آسیب جدی دیده‌اند مورد توجه آنان قرار گرفته است. در تصاویر، ما شاهد زنانی هستیم که بار بزرگ

صیانت از کانون خانواده و زندگی را بدوش می‌کشند و آن را بسامان می‌کنند و به گونه‌ای مطرح شده‌اند که براین اوضاع دشوار فائق آمده و بر آن صبر می‌کنند. زانی دیده می‌شوند که صابر و مدبرند و بر شرایط زندگی مسلط و پابرجایند. اما نکته‌ای قابل تامل است که رصد و پیگیری وضعیت زندگی در مناطق جنگی بعد از توقف جنگ به دست فراموشی سپرده شده و دیگر چندان بدان توجه نکرده‌اند در حالی که هنوز مردم شهرهای جنگ زده از نظر وضعیت زندگی در شهر و دیار خود بسامان نشده‌اند. این تفاوت رفتارها خبر از نوعی سیاست‌گذاری و اعمال سلیقه در تصمیمات کلان مدیریتی می‌دهد.

یافته‌های تحقیق مبتنی بر سؤال‌های تحقیق

– نقش فرهنگی زنان در آثار عکاسی دفاع مقدس در جنگ ایران و عراق مبتنی بر قدرت نرم کدامند؟

– سهم هر یک از نقش‌های فرهنگی زنان در آثار عکاسی دفاع مقدس در جنگ ایران و عراق چیست؟

طبق مطالب فوق در جمع‌بندی پاسخ به سوال‌های تحقیق، اصلی‌ترین بازنمود بانوان در عکس‌ها وجوه فرهنگی بوده است. کنشی که در موضوع فعالیت بانوان دریافت شد بیش از هر صبغه‌ای برای بانوان صبغه فرهنگی را فراهم کرده است. در هریک از مؤلفه‌های چهار گانه بیشترین سهم در انواع نقش فرهنگی در این شاخص‌ها بدست آمد که عبارتند از: تشییع شهدا، استقبال، حضور در مزار شهدا و زندگی در مناطق جنگی هستند.

نتایج تحقیق بازشناسی در آثار عکاسی

صبغه فرهنگی بر وظایف غیر فرهنگی رجحان دارد. آنچه را که عکاسی توانسته است به تصویر بکشد و یا عکاسان ما علاقمند به ثبت آن بوده‌اند بیشتر از هر چیزی جنبه فرهنگی داشته است (بجای توجه بر نقش رزمندگی، امدادگری، پشتیبانی لجستیکی، ...) و زنان به عنوان کسانی که بیشترین کنش خود را در جامعه به حوزه فرهنگی اختصاص داده‌اند، مطرح شده و شاید با این رویکرد، بُعد فرهنگی خدمات زنان در آثار عکاسی جنگ در قلمرو قدرت نرم معرفی شده‌اند.

بررسی و تحلیل نتایج مصاحبه با عکاسان و خبرنگاران

براساس سوالات مطرح شده در بین ۱۶ نفر از عکاسان و خبرنگاران، نتایج در ۳ رده مورد ارزیابی و توجه قرار گرفت: ۱- منش عکاسان ۲- کارکرد عکاسی ۳- فعالیت حرفه‌ای

۱- منش عکاسان:

در این حوزه به ترتیب اولویت، موارد زیر از نظر عکاسان مورد توجه قرار گرفته است:

– اهمیت حضور زنان برای عکاسان: در این راستا اهمیت حضور زنان مورد تأکید و تکیه بسیاری از عکاسان قرار گرفته به نحوی که جمع‌گیری از ایشان معتقد به مهم بودن حضور زنان بوده‌اند.

– دلایل فراوانی عکس زنان در آثار منتشره: تحقیقات ما نشان داد که سیاست و سلیقه ناشرین بر انتخاب تصاویر زنان اثر مستقیم داشته است. همچنین موضوع انتخاب شده برای کتب و میزان حرفه‌ای بودن عکس‌های موجود از دیگر دلایل مطرح است. نوع تعامل بانوان برای عکاسی شدن و سختی فراهم شدن ارتباط بین دو طرف هم بر میزان عکس‌های موجود تاثیر منفی داشته است.

– دیدگاه عکاسان: به دلیل ماهیت جنگ و نوع حضور عکاسان در این رخداد اکثر عکس‌ها واقعی و رئال‌اند. یعنی عکاسان آنچه را که در برابر دوربین خود یافته‌اند عکاسی کرده‌اند و ما با کمترین دخالت و دستکاری و یا چیدمان در صحنه مواجه هستیم. از زاویه‌ای دیگر آثار عکاسی بر دو گونه ارزش محور و صراحت حرفه‌ای تقسیم می‌شود.

– آینده نگری عکاسان: عموماً عکاسان به آینده توجه نداشته و بیشترین تلاش آن‌ها برای جوابگویی به نیازهای روز بوده

است. علت آن را می‌توان در ضعف آموزشی و شیوه مدیریتی کلان فرهنگی و رسانه‌ای و بی‌تجربگی دانست.

– اثر بخشی: از دیدگاه عکاسان آثار عکاسی دارای کارکردهای مختلفی از جمله تاریخ نگاری، مستندنگاری و آگاهی‌بخشی

است. اما ایشان به این نوع کارکرد در زمان عکاسی کمتر توجه داشته‌اند. اگر عکس‌ها رویه‌ای مستندگونه و یا تاریخ نگاری می‌داشت باید به زوایای مختلف یک موضوع پرداخته می‌شد و همه جوانب بررسی می‌گردید.

۲- کارکرد عکاسی:

در این بخش در ۳ رده نتایج مورد ارزیابی و توجه قرار گرفته‌اند:

- نسبت عکس زنان در کتب عکاسی: با توجه به نسبت ۱۶ درصدی تصاویر بانوان، که نشان از بی توجهی به زنان است، مسائل فرهنگی و نگاه سنتی و مردسالارانه در جامعه ریشه این بی توجهی ذکر شده است. البته مشکلات اجرایی و روند سیاست گذاری و مدیریتی بر مشکلات افزوده است. چون طبق بررسی انجام شده توجه به حضور زنان و اهمیت آن در دهه‌های بعد از جنگ سیر نزولی داشته است و زنان در کتب منتشر شده نسبت به زمان جنگ کمتر دیده می‌شوند. نکته دیگری که میزان اهمیت به نقش زنان را هویدا می‌کند تصاویر انتخاب شده بر روی جلد کتاب‌هاست که آن هم مبین همین نسبت است.

- زنان در آئینه تصویر: تصویر منعکس شده از زنان با واقعیت حضور ایشان در دفاع مقدس بطور کلی منطبق است. که او را به همراه، صابر، حمایتگر و مقاوم معرفی می‌کند. البته شکل گیری هر نوع شخصیتی به پیش زمینه ذهنی مخاطبین بستگی دارد. همین تصاویر را ممکن برخی فرمایشی و حکومتی و نمایشی و کارکرد آن را تبلیغاتی محض بدانند.

- عکاسی پسا جنگ: بر اساس یافته‌ها ۵ دسته دلیل بر لزوم عکاسی پسا جنگ وجود دارد: شناخت گذشته و تاریخ، تبلور ارزش‌ها، تبیین وضع موجود، آینده نگری، حفظ هویت و فرهنگ و انسجام ملی. ارتباط سازی بین نسل حاضر و معرفی آثار عکاسی به عنوان اسنادی واقعی و مستند لازم و ضروری است. به دلیل ماهیت عکس، توانایی قدرت برقراری ارتباط با سایر ملل فراهم است و باید بر اساس ارزش‌های مشترک جهانی به تبادل فرهنگی اقدام کرد.

۳- فعالیت حرفه‌ای:

در این بخش در ۳ رده نتایج مورد ارزیابی و توجه قرار گرفته‌اند:

- عکاسی از بانوان: عکاسی از بانوان در اغلب موارد با سختی و مانع روبرو بوده است. این علت عامل مهمی در کاهش عکس‌های موجود از بانوان است. این موانع شامل مسائل فرهنگی، مسائل حرفه‌ای عکاسی، جامعه مردسالار، منش عکاس، دیدگاه و روند مدیریتی، تمایل اندک زنان برای عکاسی شدن و اولویت‌های رسانه‌ای بوده است.

- واقعیت در عکاسی: عکاسان به واقعیت‌های جنگ وفادار مانده‌اند. صمیمیت موجود در عکس‌ها و حضور مستمر و متعدد عکاسان موجب عینی و واقعی شدن آثار عکاسی است. همه عکس‌های جنگ بدلیل ماهیت واقعه، از جنس رئال و مستندگونه هستند. وقایع ثبت شده همانگونه‌اند که در منظر و روئیت مخاطب قرار دارند. عنصر و عاملی خارجی به عکس‌ها اضافه نشده و تصاویر موجود قابل اعتمادند. اکثر عکاسان ما به واقعیت صحنه و ابژه روبروی دوربین خود وفادار مانده و هرآنچه که شاهدش بوده‌اند ثبت کرده و در درون قاب نشانده‌اند، و قریب به اتفاق عکس‌ها قابل اعتماد و حقیقی هستند.

- عکس‌های برساختی: وجود عکس‌های کارگردانی شده و برساختی در آثار عکاسی دفاع مقدس و در باره بانوان مسجل و قطعی است. اما تعداد اندک بوده و به نسبت کل عکس‌ها بسیار ناچیز است. ولی همین تعداد باید مورد کارشناسی قرار گرفته و اصالت آن‌ها ارزیابی شود تا استناد به تصاویر دفاع مقدس بدون خدشه و با وثوق بیشتری انجام شود.

تفاوت عکس و واقعیت

در مقایسه بین فعالیت‌های بانوان در دفاع مقدس (جدول شماره ۱) و نقش فرهنگی زنان در آثار عکاسی، مضامین و فعالیت‌هایی وجود دارد که عکسی از آن در دسترس نیست. با کمی اغماض تنها یک دلیل را می‌توان برای این نقص تصویری برشمرد. دوربین عکاسی مانند هر ابزار دیگری دارای کارکردهای تعریف شده هست و اساسا عکاسی حیطه عملکردی خاص خود را دارد. عکاسی در ثبت موضوعاتی که عینی و ملموس نبوده و یا نمادی از آن وجود نداشته باشد دارای محدودیت ذاتی است و نمی‌تواند در آن میدان عرض اندام کند و دستش از آن کوتاه است. نشان دادن مستقیم و بی واسطه میزان گرمی و سردی هوا یا خنکای آب و یا قدرتمندی و شیوه مدیریت فردی در زندگی اینگونه است و لاجرم خارج از حیطه عکاسی قرار دارد. این محدودیت ذاتی باعث تنگی حیطه و قدرت مانور عکاسی در ورای عینیات و مفاهیم مادی شده است. بخشی از فعالیت زنان در دفاع مقدس به این علت از دسترس عکاسی خارج بوده و نمی‌توان عکاسی را برای ندیدن و ثبت نکردن آن نکوهش کرد. موضوعی مانند مدیریت زنان بر خانواده در غیاب همسران یا مفهوم داوطلب بودن یا شیوه تربیت فرزند و ... از این گونه موارد است. همه موضوعات و فعالیت‌ها (به

استثنای موارد ذاتی) توسط عکاسان مرد و زن ثبت شده و هرگونه امر ممکن که از زنان بروز یافته را عکاسی کرده‌اند، حتی اگر امکان یک فریم عکاسی بوده باشد. اما این موضوع مورد مناقشه است که چرا در مجموعه تصاویر جنگ و دفاع مقدس توجه مناسبی به زنان نشده و دوم اینکه چرا در برخی از موضوعات تصاویر بسیار کم است و یا به نسبت کافی منتشر نشده است. البته نباید کتمان کرد که هنوز تمامی عکس‌های دفاع مقدس از آرشیوهای شخصی عکاسان، سازمان‌ها و مراکز دولتی و نظامی استخراج نشده و در دسترس جامعه قرار نگرفته است. هرچند موضوع مقاله شناسایی نقش فرهنگی زنان است اما به دلیل ماهیت تحقیق، تصاویر مربوط به نقش‌های غیرفرهنگی هم مورد بررسی قرار گرفت و اطلاعات اولیه آن‌ها ثبت گردید.

عکس‌های منتخب :

از مصاحبه شوندگان در پایان گفتگو درخواست شده بود که در موضوع بانوان پنج عکسی که فی‌البداهه بیاد می‌آورند را به ترتیب اهمیت یا اولویت معرفی کنند. با جمع‌بندی نظر مصاحبه شوندگان پنج عکس برتر مشخص و به ترتیب در ذیل آورده می‌-

۱

۲

۳

۴

۵

شود.

چند مشخصه در این تصاویر قابل ذکر است:

- نوع فعالیت بانوان در چهار عکس فرهنگی است و فقط یکی از تصاویر غیرفرهنگی (عکس شماره ۴) است. عبارتی دیگر عکاسان و خبرنگاران با اکثریت قاطع از بین انواع نقش بانوان، نقش فرهنگی را انتخاب کرده‌اند.
- بانوان دارای نقش انگیزشی و اثرگذار در تعاملات اجتماعی در هر پنج عکس هستند.
- چهار عکس مربوط به بدرقه و وداع مادران و فرزندان است.
- نقطه مشترک در عکس‌ها حالات عاطفی و انگیزشی است.
- زنان در تصاویر دارای نقش اصلی و موثر بر جنگ هستند.
- در رفتار فرهنگی، زنان در پیش زمینه عکس یا عنصر محوری تلقی می‌شوند
- تمامی عکس‌ها از نوع بازتابی و رئال‌اند.

این پنج عکس که در حیطه هنری و زیباشناسانه، به عنوان برترین تصاویر در حوزه عکس دفاع مقدس بانوان تلقی نمی‌گردند، اما با انتخاب آن‌ها می‌توان به این نکته اشاره کرد که عامل زیباشناسانه فقط دلیل توجه و مقبولیت عکس نیست و عوامل عاطفی/ فرهنگی ابژه بر ماندگاری و پویایی تصاویر نزد افراد موثر است.

بحث و نتیجه‌گیری

اگر به انواع فعالیت‌هایی که از بانوان باز نشر شده دقت شود بیشترین و قدرتمندترین بخش به رفتارها و فعالیت‌هایی باز می‌گردد که دارای دلایل انگیزشی و سپس عاطفی - روانی است. نقش‌های تشییع شهدا، بدرقه، استقبال، که بیشترین تصاویر را دارند جزء رفتارهایی قرار می‌گیرند که بر مبنای انگیزه و حس عاطفی بانوان شکل گرفته است. قوی بودن انگیزه و عمق آن در زنان، باعث گردیده تا بیشترین حضور در فضایی کاملاً عاطفی و روانی محقق شود. تصاویر تشییع شهدا به عنوان نماد و محل تجلی این رفتار و انگیزه است. شاید گفته شود شرایط زمان جنگ عامل و بستر مشارکت زنان بوده است اما این نظر صحیحی نیست چون در بعد از جنگ نه تنها این رفتار زنان تقلیل نیافته بلکه افزایش یافته و تقویت شده است. زنان علاقمندی و وفاداری خویش را به فرهنگ دفاع مقدس و احترام به شهدا به عنوان کسانی که بیشترین از خود گذشتگی را برای اهدافشان داشته‌اند با مشارکت حداکثری و بدون توجه به سلیقه‌های سیاسی نشان داده‌اند. آنچه که در تصاویر مورد تاکید و باز نمود قرار گرفته این معناست که زنان به عنوان نیمی از جامعه و در نسل‌های مختلف از نوجوان تا بزرگسالان و سلاطین گوناگون در جهت یک عامل مهم ملی و هویت ساز هنوز دارای انگیزه‌اند و نقش حمایت‌گری ایشان ادامه دارد و فعالیت ایشان بعنوان ابزاری از جنس قدرت نرم در راستای ایجاد امنیت ملی قابل استناد و توجه بوده و هست.

به نظر می‌رسد سیستم فرهنگی کشور برای تولید معنا بیشتر به حالات عاطفی و روانی توجه کرده است. آنچه را که در اثر کنش‌های عاطفی و احساسی قابل انتقال به جامعه و مخاطب بوده در دستور کار قرار گرفته است. البته شاید این گونه عمل کردن از ضمیر ناخودآگاه سرچشمه گرفته باشد به این عنوان که شخص تصمیم‌گیران هم تحت تاثیر انگیزه‌های عاطفی به این رویه متمایل شده باشند و آنچه که ایشان را متاثر کرده در معرض دید مخاطبین و جامعه قرار داده‌اند. شاهد تصاویر بسیار کمی هستیم که عکس ملهم از عواطف و احساس نباشد. در حالی که برخی از نقش‌های فرهنگی زنان دارای انگیزه‌های متفاوت و غیر عاطفی و احساسی است. اما این گونه فعالیت‌ها دارای کمترین توجه و میزان باز نمود است (مانند رفتارهای جنگ‌آوری، پشتیبانی، امدادگری، تجسسی، ...). شاید بتوان گفت با نوع نگاه سوگیرانه در انتخاب عواطف و احساسات زن ایرانی در جنگ، وجهه خاصی از نقوش او در بستر عکس‌های جنگ ثبت شده و بسیاری از رنج‌های کشیده و تلاش‌های مقاومتی و بعضاً خشونت آمیز او در بستر جدال با سختی‌های جنگ و کوشش برای بقاء در عکس‌ها، در حوزه نقش زنان در دفاع مقدس بدرستی ثبت نشده‌اند. با این نوع سوگیری و انتخاب ابژه، عملاً فضای انتخاب آگاهانه و ایجاد عمق منطقی و عقلانی در جامعه برای نظاره‌گری بر نقش زنان در عرصه جنگ تحمیلی برای مخاطب امروز، محدود شده است و عمده تمرکز بر بعد عاطفی و احساسی زنان انجام پذیرفته است.

پیشنهاد مبتنی بر یافته‌های تحقیق

- برای نیل به اهداف و ارزش‌های فرهنگی، توسعه و عمق بخشی در ابعاد مختلف فرهنگی، توجه به نقش زنان در پویایی و حفظ ارزشمندی جامعه حائز اهمیت است. انگیزه و رفتارهایی که در زمان دفاع مقدس شکل گرفت و بویژه عملکردی که از بانوان بجای ماند، باعث خلق الگوهای والا و موثری شد که برای جامعه و آینده کشور بسیار لازم و ضروری است. بسیاری از تصاویر دفاع مقدس حامل پیام و انرژی هستند که به راحتی بر مخاطب اثر گذاشته و او را مجاب می‌کند. و تنها شرط آن ارائه صحیح آنها به جامعه است. مراکز فرهنگی کشور باید ضمن تبیین، تاکید و نمادین کردن این ذخایر فرهنگی، آن را به ساحت جامعه بکشانند و در دسترس مردم قرار دهند.

- عکس، زبانی بین‌المللی و همه فهم پذیر است. یکی از بهترین موضوعات برای سخن گفتن با ملل و اقوام جهان، بازگو کردن تهاجم و پیامدهای آن است که بر مردم ایران روا رفته است. از قدرت عکس برای بازیابی فرهنگی و زدودن غبار از چهره ملت ایران باید بهره برد. بر مبنای عکس‌های دفاع مقدس و بویژه تصاویر بانوان و تشریح صدمات معنوی و عینی که تا این زمان هم ادامه دارد از یک طرف و ایستادگی ملت برای حفظ میهن و موجودیت خویش با تکیه بر ارزش‌های مشترک با ملل جهان می‌توان ارتباطی فهمی‌مانه و مستدل برقرار کرد و سخن گفت. ما می‌توانیم با عکس که رسانه‌ی قدرتمندی است، داستان‌های قوی، عمیق و متفاوتی از ملت‌مان به دنیا نشان دهیم. بدلیل حساسیت جهانی بر وضعیت زنان و کودکان و نهادهای فعال مردم پایه (NGO) در سایر کشورها، تصاویر مربوط به کودکان و زنان دارای اثربخشی ویژه‌ای خواهد بود.

- اعتماد به اسناد از مهمترین سرمایه‌های معنوی است که باید از آن مراقبت کرد. برای بری کردن تصاویر جنگ از عکس‌نماها و زدودن هر گونه شک و شبهه در این باره و همچنین تقویت وثوق به اسناد تصویری، این عکس‌ها باید مورد بررسی دقیق قرار گرفته و اصالت‌یابی شوند.

از آنچه گذشت می‌توان نتیجه گرفت که تقویت نقش فرهنگی زنان و نیز انعکاس آن از طریق هنرهای تصویری و دیداری از ضروریات استراتژیک نظام جمهوری اسلامی است. این تصاویر، ابزاری مؤثر در تقویت قدرت نرم کشور و در مواجهه با سیاست‌های نظام سلطه بسیار کارآمد و اثرگذار می‌باشند و تأثیر آنها از قوای نظامی رشد یافته قطعاً می‌تواند عمیق‌تر، ماندگارتر و اساسی‌تر، عمل نماید.

منابع:

- احمدی، بابک (۱۳۷۵) از نشانه‌های تصویری تا متن. نشرمرکز، تهران
- افتخاری، اصغر (۱۳۸۷) کالبدشکافی تهدید. انتشارات دوره عالی جنگ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی. تهران
- افضلی، رسول؛ ذکی، یاشار؛ دشتی، محمدحسین (۱۳۹۷) مؤلفه‌های قدرت نرم نظام جمهوری اسلامی ایران و ظرفیت‌های آن در عرصه بین‌الملل از دید کارشناسان "فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام"، سال ۸، شماره ۲، تابستان، ص ۹۷
- برجر، جان (۱۳۹۳) درک عکس. ترجمه‌ی کریم متقی. کتاب پرگار، تهران ص ۳۱
- بنی طبائی نائینی، فاطمه السادات (۱۳۹۲) نقش زنان در دفاع مقدس. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد شهرضا
- بهداروند، محمدمهدی (۱۳۸۹/۱۱/۱۷) نقش و کارکرد زنان در عرصه‌ی سیاست و مدیریت اجتماعی. سایت راسخون
- پایه شناس، مرتضی (۱۳۸۷) بررسی ویژگی‌های عکاسی جنگ پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه هنر
- خادمیان، فاطمه (۱۳۹۱) پایان‌نامه کارشناسی ارشد اثرات نقش زنان در جنگ‌های پیامبر اسلام تا پایان خلفای راشدین - دانشگاه آزاد اسلامی شاهرود
- خامسی، سید رضا (۱۳۹۰) پایان‌نامه کارشناسی ارشد - بررسی تاثیر ارزش‌های مذهبی بر عکاسی جنگ ایران و عراق - دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز
- خالقی مطلق، جلال (۱۹۷۱) گردآفرید نخستین شیرزن حماسه ملی ایران. ترجمه‌ی امیر حسین اکبری شالچی، سایت مهر میهن (تاریخ مشاهده ۱۳۹۶/۳/۲۲)
- خمینی، روح‌الله (۱۳۷۲) کلمات قصار (پندها و حکمتها) تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ص ۲۰۷)
- داود الموسوی، سیده زهرا (۱۳۹۱) پایان‌نامه کارشناسی ارشد - بررسی نقش نظامی و پشتیبانی زنان در استان سمنان در هشت سال دفاع مقدس - دانشگاه آزاد اسلامی شاهرود
- درویشی، فرهاد و اعظم امامی (۱۳۸۹) مشارکت سیاسی زنان در جنگ ایران و عراق، نگین ایران، شماره ۳۲، ص ۳۷-۵۰
- سروی زرگر، محمد (۱۳۸۷) پایان‌نامه کارشناسی ارشد، بررسی بازنمایی ایران در سینمای هالیوود: نشانه‌شناسی و تحلیل گفتمان انتقادی هفت فیلم مرتبط با ایران، دانشکده صدا و سیما
- شریف پور، عنایت‌الله و لشکری فاطمه (۱۳۸۹) بررسی نقش زنان در چند داستان کوتاه دفاع مقدس. نشریه ادبیات پایداری، شماره ۲ صفحه ۱۸۸ - ۱۶۹
- شریف پور، عنایت‌الله و فاطمه لشکری (۱۳۸۹) بررسی نقش زنان در چند داستان کوتاه، ادبیات پایداری سال اول شماره ۲، ص ۱۸۸-۱۶۹
- صالحی، شیوا (۱۳۹۱) پایان‌نامه کارشناسی ارشد، بررسی نقش زنان در جنگ ایران و عراق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز
- صمدزاده، نصرت‌الله (۱۳۹۰/۶/۶) مصاحبه خبری. سایت jamejamonline.ir
- ضمیران، محمد (۱۳۹۵/۳/۴) عکس پدیداری شاعرانه، گفتگو اختصاصی، مجله برخط اطلاعات حکمت و معرفت
- عاطفی، میرحسن (۱۳۸۷/۱۱/۲۶) آدمیرال آرتمی از ایران، سایت تبیان
- عسگری، کنیزرضا (۱۳۹۳) پایان‌نامه کارشناسی ارشد - تجربه زیسته‌ی مادران شهدای جنگ عراق - ایران در شهر تهران - دانشگاه الزهرا
- فراهانی عزیزآبادی، فاطمه (۱۳۹۴/۱/۲۵) مصاحبه خبری. سایت defamoghaddas.ir
- فلوسر، ویلم (۱۳۹۳) در باب فلسفه عکاسی، چاپ دوم. ترجمه پوپک بایرامی. حرفه نویسنده، تهران: ۱۷ و ۴۹ و ۵۳ و ۶۴
- کولایی، الهه (۱۳۸۵) نقش زنان در ترویج فرهنگ صلح در جهان. دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران) - شماره ۷۳، ص ۲۵۶-۲۳۷
- گروه مطالعات امنیتی (۱۳۸۷) تهدیدات قدرت ملی شاخص‌ها و ابعاد، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی
- محققی، داود (۱۳۹۳) پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مشارکت اجتماعی زنان در پشتیبانی از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده علوم سیاسی
- مرادی غیاث‌آبادی، رضا (۱۳۹۲/۸/۲۴) رنج‌های بشری ۲۵۹: آزمیدخت و شاه‌زنان ساسانی، سایت ghiasabadi
- متقی، ابراهیم و رشاد، افسانه (۱۳۹۰) نقش قدرت نرم در گسترش بیداری اسلامی خاورمیانه فصلنامه راهبرد دفاعی. سال ۹، شماره ۳
- مرکز اسناد انقلاب اسلامی (۱۳۶۷) سند پذیرش قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت. سایت irdc.ir
- نای، جوزف (۱۳۸۹) آموزش عالی، فرهنگ عامه و قدرت نرم، ترجمه محسن روحانی. تهران: دانشگاه امام صادق (ع)
- هورن، دیوید و بیل جی (۱۳۹۴) در باره نگاه به عکس‌ها، چاپ چهارم. ترجمه‌ی محسن بایرام‌نژاد. حرفه نویسنده، تهران

یوزباشی، مریم (۱۳۹۲) پایان‌نامه دکتری، شخصیت پردازی زنان در هجده رمان جنگ ایران، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز
یوسفی، جعفر (۱۳۸۷) بررسی تطبیقی قدرت نرم در گفتمان اسلامی و لیبرال دموکراسی، قدرت نرم و سرمایه اجتماعی، تهران: دانشگاه
امام صادق (ع) ، پژوهشکده مطالعات راهبردی بسیج

Doris Devlin , Mary, (2015 , Feb 15) Women, War and Propaganda: Cultural Connections in the
Long 20th Century - <http://teachersinstitute.yale.edu/curriculum/nits/2015/2/15.02.03.x.html#top>

J. S. Nye (2002). "Limits of American Power". Political Science Quarterly. Vol. 117,
No. 4

Stevenson, David (29 Jan 2014) The war effort at home (movement into war production, rationing,
and food supply) <http://www.bl.uk/world-war-one/articles/the-war-effort-at-home>

Yasil, Bilge (2004) Who said this is a Man's War?': propaganda, advertising discourse and the
representation of war worker women during the Second World War. Media History, Vol. 10, No. 2, 2004,
103-117, DOI: 10.1080/1368880042000254838

Scaly, Derek (May 9, 2015) Berlin's rubble women did much of the post-war work. The Irish Tims,
<https://www.irishtimes.com/news/world/europe/berlin-s-rubble-women-did-much-of-the-post-war-work-1.2205344>

Koolae , Elaheh (2014 , Mar) The Impact of Iraq-Iran War on Social Roles of Iranian Women -
Middle East Critique -Vol 23- pages277,291-<http://www.tandfonline.com/doi/abs/>

Elisabeth Rehn and Ellen Johnson Sirleaf (2002) Women, War and Peace. United Nations
Development Fund for Women (UNIFEM) 304 East 45th Street, 15th Floor, ISBN: 0-912917-66-0
www.unifem.undp.org